

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ

**З НАПРЯМУ
«ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ»
(МОВОЗНАВСТВО)**

ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ

З НАПРЯМУ
«ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ»
(МОВОЗНАВСТВО)

Київ 2020

УДК 811
ББК 81.2

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
(Протокол № 6 від 20 листопада 2020 р.)*

Рецензенти:

*Вербич Н. С., кандидат філологічних наук
Лахно Н. В., кандидат філологічних наук, доцент
Редько Є. О., кандидат філологічних наук*

**В 27 ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР
ГАСЕЛ з напрямку «Філологічні науки» (Мовознавство)** / Укладач:
к. і. н. Гірік С. І.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ : Державна
наукова установа «Енциклопедичне видавництво», К.: ДІА, 2020. – 96 с.

ISBN 978-617-7785-22-3

Тематичний реєстр гасел підготовлено з метою систематизації, категоризації та узагальнення інформативного матеріалу з напрямку «Філологічні науки» (мовознавство). Видання містить перелік термінів із цього напрямку, включених до універсального довідкового видання «Велика українська енциклопедія».

Книжку орієнтовано на викладачів, аспірантів, студентів соціогуманітарного профілю, науковців, видавців, усіх, хто цікавиться енциклопедистикою та процесом укладання енциклопедій.

УДК 811
ББК 81.2

ISBN 978-617-7785-22-3

© Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво», 2020.

ПЕРЕДМОВА

Добір гасел із мовознавства для «Великої української енциклопедії» (ВУЕ) відбиває загальні принципи добору термінів соціогуманітарної тематики для цього універсального довідкового видання.

Абсолютну більшість позицій у переліку лінгвістичних термінів, які заплановано включити до ВУЕ, становлять гасла з порівняльно-історичного мовознавства. Як і інші лінгвістичні гасла, вони поділяються на дві великі категорії, виокремлення яких аналогічне поділу статей за більшістю інших наукових напрямів:

- загальні поняття і явища;
- біографічні гасла.

Найчисленнішою групою термінів першої категорії є статті про окремі мови. До цієї ж категорії можна зарахувати статті, які стосуються поділу мов за генетичною класифікацією: окремі мовні групи і підгрупи, мовні сім'ї та гіпотетичні макросім'ї мов. Основними критеріями для включення таких гасел до «Великої української енциклопедії» є «значимість» та «вивченість», кожен із яких досить проблемний для точного визначення й «вимірювання» і потребує окремого розгляду.

Крім того, слід пам'ятати про порівняно незначну енциклопедійну історію мовознавчої термінології в Україні. Це, зокрема, спричинено малою кількістю спеціалізованих довідкових видань енциклопедичного характеру. Наразі в Україні є лише три подібні видання. Перше з них — «Українська мова: енциклопедія» — підготовлено колективом авторів і вийшло під грифом Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні та Інституту української мови НАН України¹. Інші два є авторськими термінологічними довідниками для фахівців-лінгвістів та студентів-філологів². Проте, розглядуване коло термінів не становить предмет цих праць, оскільки першу зосереджено на різних аспектах дослідження винятково української мови, а другу і третю — на понятійному апараті мовознавства як науки.

Водночас прикладом загальномовознавчої енциклопедії (яка досі не

¹ Українська мова: енциклопедія. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000; 2-ге вид. — 2004; 3-тє вид. — 2007; 4-те вид. — 2013. Опублікований за 16 років до виходу першого видання словник цього видання містить суттєві розбіжності з підсумковим змістом цього видання, що особливо поміно саме в частині, присвяченій біографістиці — до остаточної версії енциклопедії було включено низку «небажаних» до 1990-х років імен. Порівн.: Українська мова (Енциклопедія). Тематичний реєстр слів: рукопис для обговорення. Київ : Головна редакція Української радянської енциклопедії, [Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР], 1988.

² Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2008; Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2011.

втратила наукового й навчального значення) є класичне російськомовне видання — «Лингвистический энциклопедический словарь» (ЛЭС)³. У ньому представлено як статті про лінгвістичні терміни, так і інформацію про мовознавчі школи, а також усі класифікації мов. Широко вміщено і статті про окремі мови, а також мовні групи й сім'ї за генетичною класифікацією. Той самий підхід витримано в найповніших англomовних мовознавчих енциклопедіях, зокрема найбільш авторитетних довідкових виданнях у галузі: 4-томній «International Encyclopedia of Linguistics»⁴ та 14-томній «Encyclopedia of Language & Linguistics»⁵. Проте, на відміну від російськомовного ЛЭС (який узагалі не містив біографічних статей), у цих виданнях наявний великий блок біобібліографічних довідок про дослідників-мовознавців.

У зв'язку з універсальним характером «Великої української енциклопедії», під час підготовки реєстру гасел із порівняльно-історичного мовознавства доводиться приділяти особливу увагу значущості конкретного гасла для цільової аудиторії. На відміну від спеціалізованих лінгвістичних енциклопедій, коло читачів цього видання і його портальної версії складається з людей без фахової філологічної підготовки. З огляду на це, під час роботи над словником доцільно звертати увагу насамперед на передбачену частотність запитів читачів до статті про кожен окремий термін. Рівнозначні для фахівця терміни, як-от статті про окремі мовні сім'ї, не є такими для читача-нелінгвіста — кількість звернень україномовних читачів до статей «Індоевропейські мови» або «Тюркські мови» буде значно більшою за ймовірну частотність звернення до статей про такі мовні сім'ї, як ірокезькі чи тасманійські мови.

Аналогічною є передбачувана відмінність у частотності запитів до статей про окремі мови і мовні групи. Наприклад, статті «Китайська мова» чи «Німецька мова» набагато частіше знаходитимуть читачів, ніж можливі до включення статті «Мангбету мова» або «Муфіан мова». Одним із орієнтовних допоміжних показників у доборі тут може бути чисельність носіїв окремо взятих мов, наявність значної за обсягом і поширенням у перекладах європейськими мовами літератури, інтенсивність культурних і торговельних зв'язків регіонів поширення цих мов із Україною тощо.

Водночас не можна ігнорувати той факт, що показники «рівня дослідженості» чи «кількості згадок» про окремі мови, мовні групи і сім'ї в

³ Лингвистический энциклопедический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1990; 2-ге вид.: Москва : Большая российская энциклопедия, 2002.

⁴ International Encyclopedia of Linguistics : In 4 vols. / Ed. in Chief: W.J. Frowley. Oxford. New York : Oxford University Press, 2003.

⁵ Encyclopedia of Language & Linguistics : In 14 vols / Ed. in Chief: K. Brown. Amsterdam : Elsevier, 2005.

навчальній літературі досить динамічні. Вони переформатовуються раз на кілька десятків років унаслідок виходу нових досліджень і розвитку мовознавчих субдисциплін (зокрема, у африканістиці, амеріндології, дослідженнях папуаських мов тощо). З огляду на це, представленість інформації про окремі мови в навчальних посібниках і підручниках із загальних курсів «Вступ до мовознавства» та «Загальне мовознавство» для філологічних факультетів можуть зазнати значних змін. Активізація торговельних відносин України з країнами Африки⁶ й Південно-Східної Азії та ймовірне поживлення її взаємин із країнами Океанії також впливає на актуалізацію термінів, присвячених окремим мовам. Крім того, не можна ігнорувати факт важливості деяких мов для досліджень типологічної класифікації, а також наявності глибоко досліджених мов-ізолятів, зокрема баскської й айну.

У процесі роботи над реєстром гасел із порівняльно-історичного мовознавства, випрацювано такі критерії включення гасел:

Загальні поняття:

- мовні сім'ї — включені, крім нечисленних чи слабо досліджених сімей; у окремих випадках, якщо виокремлення сім'ї гіпотетичне, можливе оформлення відсильних статей;
- мовні групи і підгрупи — включені групи індоєвропейської, тюркської й семітської сімей, а також підгрупи слов'янської, германської й романської груп;
- макросім'ї (відповідно до ностратичної гіпотези) — включені на рівні відсильних статей із посиланням на статті про сім'ї мов, які зараховують до відповідних макросімей;
- мовні союзи — не включені за винятком загальноновизнаних лінгвістичних термінів («Кавказький мовний союз» і «Балканський мовний союз»), оскільки в їхньому випадку йдеться не про генетичну спорідненість мов, а про набуття спільних рис унаслідок тривалих міжмовних контактів;
- окремі мови — включені статті про мови індоєвропейської, семітської, тюркської, фінно-угорської сімей; старописемні мови сіно-тибетської, австроазійської і дравідської сімей; мови з кількістю носіїв понад 10 млн незалежно від належності; мови-ізоляти, які мають тривалу історію дослідження;
- мертві мови, які мали писемну традицію.

⁶ Важливим свідченням цього процесу є, зокрема, отримання Україною статусу спостерігача при Африканському Союзі 2016 року, а також низові ініціативи: створення think tank «Центр дослідження Африки» (див.: <https://african.com.ua/>) та приділення значної уваги африканській проблематиці в матеріалах дослідницької групи «Центр вивчення повстанських рухів», див. започаткований нею журнал «Rebel» (2016, №1) та сторінку у Facebook: <https://www.facebook.com/RebelResearchCentre/>.

Біографічні довідки:

- обов'язковим є створення енциклопедичних статей про українських і іноземних класиків порівняльно-історичного мовознавства, зокрема тих, чиї напрацювання широко обговорювані в англо- й україномовних навчальних і довідкових виданнях, орієнтованих на студентську й викладацьку аудиторію;
- у інших випадках довідки про мовознавців, які досліджували питання класифікації мов, включені до «Великої української енциклопедії» відповідно до експертних рекомендацій Інституту мовознавства імені О.О. Потебні НАНУ як профільної академічної установи, а також представників відповідних кафедр Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського національного лінгвістичного університету, окремих дослідників із інших установ відповідно до запитів з боку Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво».

У разі загальної лінгвістичної термінології з фонетики, фонології, лексикології, граматики і стилістики включені лише терміни, найуживаніші в неспеціальній літературі.

Представлений реєстр гасел попередній і може змінюватися залежно від рекомендацій із боку експертів.

А, перша літера кирилиці і латиниці.

Абазинська мова, мова абхазо-абазинської підгрупи абхазо-адизької мовної сім'ї.

Абетка (алфавіт, азбука), сукупність усіх літер або складових знаків, прийнятих у писемності якої-небудь мови та розміщених у певному усталеному порядку.

Абзац, 1) Відступ на початку ряду друкованого чи рукописного тексту; 2) Частина зв'язного тексту, що характеризується тематичною цілісністю і відносною закінченістю змісту.

Абіссінська мова, див. Ефіосемітські мови.

Аблатив, вихідний відмінок — наявний у багатьох мовах відмінках, що позначає напрямок руху від об'єкта; відповідає на питання «Звідки?», «Від кого/чого?».

Аблаут, апофонія, чергування кореневих голосних звуків у різних граматичних формах слова.

Абракадабра, будь-який безглуздий набір слів або літер.

Абревіатура, мовна одиниця, утворена внаслідок абревіації.

Абревіація, скорочування слів і словосполучень, унаслідок якого з'являються абревіатури.

Абруптив, тип зімкнено-гортанних приголосних звуків, що трапляються в деяких мовах.

Абсорбція (в мовознавстві), 1) поглинання одного звука іншим; 2) історичний процес спрощення морфемного складу слова.

Абстрактна лексика, компонент лексичної системи, що позначає нематеріальні поняття.

Аварська мова, мова аваро-андо-цезької групи нахсько-дагестанської сім'ї мов.

Авестійська мова, одна з найдавніших зафіксованих у писемних пам'ятках іранських мов, мова «Авести».

Австразійські мови, сім'я мов, поширених у південно-східній і південній Азії.

Австралійські мови, умовна назва мов автохтонного населення Австралії.

Австронезійські мови, сім'я мов, поширена в Південно-Східній Азії та на островах Тихого океану.

Автоматизм мовлення, мовленнєві навички адресанта (мовця), здійснювані поза контролем свідомості.

Агванська мова, див. Удинська мова.

Агванське письмо, графічна система, поширена в Кавказькій Албанії в 5–7 ст.

Агенс, суб'єкт дії, мисленнєвий аналог активного діяча-істоти.

Агент (у мовознавстві), те ж саме, що Агенс.

Аглютинативні мови, різновид мов згідно з класифікацією за якістю морфем і характером їхнього поєднання у слові, у яких граматичне значення передають регулярні, переважно однозначні афікси, що в певному порядку приєднуються до кореня або основи.

Аглютинація, спосіб творення слова чи словформи через приєднання до незмінної основи без внутрішньої флексії стандартних афіксів, які мають одне значення.

Адамава-убангійські мови, мовна сім'я, поширена в екваторіальній Африці.

Адаптація лінгвокультурна, система опанування іноземної мови в умовах відповідного інокультурного середовища, в безпосередньому контакті з носіями мови.

Адвербіалізація, спосіб словотвору, що полягає в переході інших частин мови у прислівник.

Ад'єктивація, мовне явище, що полягає в переході слів з інших частин мови в прикметник.

Адигейська мова, мова абхазо-адизької підгрупи абхазо-адизької сім'ї мов (за іншою класифікацією — абхазо-адизької групи північно-кавказької сім'ї мов).

Адресив, граматична категорія деяких мов, яка передає ставлення мовця до співрозмовника, має значення форми ввічливості.

Адріанова-Перетц, Варвара Павлівна (1888–1972), мово- і літературознавиця, фольклористка.

Адстрат, сукупність рис мовної системи як результат впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактів народів, що розмовляють цими мовами.

Ажнюк, Богдан Миколайович (1956), мовознавець.

Аз, давня назва літери «А» в кирилиці.

Азбука, див. Абетка.

Азербайджанська мова, мова огузької групи тюркської сім'ї мов.

Аймара мова, мова кечумарської сім'ї, одна з державних мов Болівії.

Айнська мова, мова-ізолят, у минулому поширена на Японських островах, Курильських островах і острові Сахалін.

Айсорська мова, див. Арамейські мови.

Акомодація, пристосування суміжних приголосних і голосних звуків один до одного внаслідок чого властивості приголосного поширюються на голосний.

Акронім, аббревіатура, що складається з перших літер або звуків слів твірного словосполучення.

Актант, семантичний (мисленнєвий) аналог особи або предмета у висловлюванні, мовленнєва конструкція, що доповнює значення предиката.

Акузатив, див. Знахідний відмінок.

Акуленко, Валерій Вікторович (1925–2007), мовознавець.

Акустика мовна, розділ загальної акустики, що вивчає структуру мовного сигналу, процеси породження та сприйняття мовлення у людини.

Акустична теорія мовлення, концепція фізичних особливостей діяльності мовця як побудови звукового повідомлення через звукові коливання.

Акут, діакритичний знак (´), що використовується на позначення наголосу, довгого голосного тощо.

Акцент, 1) Те саме, що наголос; 2) Те саме, що акут; 3) Своєрідне вимовляння звуків нерідної мови, зумовлене артикуляційною базою рідної мови, або сукупність особливостей вимови, характерних для певного діалекту.

Акцентні мови, різновид мов, яким властивий динамічний (силовий або музичний) чи квантитативний (подовження голосних) наголос.

Акцентологія, галузь фонетики, що вивчає просодичні засоби мови, зокрема, систему наголосу.

Акцентуація, 1) Виділення наголосу у слові; 2) Система наголосів окремої мови, групи або сім'ї споріднених мов; 3) Виділення за допомогою наголосу окремих елементів слова чи фрази.

Албанська мова, мова індоєвропейської сім'ї, що не входить до жодної групи у її складі. Державна мова Албанії, одна з державних мов Македонії і частково визнаної Республіки Косово.

Алгські мови, мовна сім'я, одна з мовних сімей корінного населення Північної Америки.

Алеф, назва першої літери низки абеток консонантно-звукової системи (арабської, єврейської та ін.).

Аломорф, морфи однієї морфеми, які ототожнюються за словотвірним значенням і протиставлені позицією, звуковим складом сусідніх морфів у словах.

Алонім, різновид власної назви того ж об'єкта, який вживається для аміни його загальноприйнятої назви.

Алофон, позиційно зумовлений звук мовленнєвого потоку, в якому реалізується фонема; конкретний вияв фонemi через звук.

Алфавіт, див. Абетка.

Альфа, перша літера грецької абетки.

Аль-Язиджі, Ібрагім (1847–1906), арабський (ліванський) мовознавець і перекладач.

Альвеоларні звуки, приголосні звуки, під час творення яких язик торкається лінії з'єднання зубів верхньої щелепи із зубним коренем (альвеоли).

Американське лінгвістичне товариство, наукове товариство, що об'єднує лінгвістів США.

Амеріндські мови, умовна назва всіх мов корінного населення Америки окрім ескімосо-алеутських мов.

Амхарська мова, див. Ефіосемітські мови.

Амхарське письмо, писемність, що застосовується в амхарській мові, мові геез, мові тигринья.

Аналогія, незакономірна зміна певної словоформи за ознакою схожості з іншою словоформою.

Аналітичні мови, мови, зв'язки між самостійними словами у яких виражаються за допомогою порядку слів у реченні та службових частин мови.

Англійська мова, мова західногерманської підгрупи германської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Андаманські мови, умовно виокремлена мовна сім'я, що об'єднує мови, поширені на Андаманських островах.

Антанакласис, риторична фігура, яка повторює те саме слово в іншому значенні або застосовує омоніми.

Антоніми, протилежні за значенням слова.

Антономазія, троп, що полягає в заміні назви особи чи зображуваного явища іншою.

Антронім, власне ім'я, ім'я по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім людини.

Антроніміка, розділ ономастики, що досліджує антроніми – власні імена людей назвою.

Антронімія, сукупність антронімів певного етносу, що склалась протягом усього періоду існування в продовж певної епохи.

Аорист, видова-часова форма дієслова в деяких індоєвропейських мовах, що виражає минулу безперервну дію, яка мислиться як цілком завершений акт.

Апостроф, надрядковий значок у вигляді коми, яким передають на письмі роздільну вимову.

Арабська мова, мова семітської сім'ї мов, поширена на Близькому й Середньому Сході та в Північній Африці.

Арабське письмо, консонантна писемна система арабської мови, запозичена низкою інших мов.

Араванські мови, сім'я південноамериканських індіанських мов, поширених на заході Бразилії і в Перу.

Арамейська мова, мова північно-західної групи семітської сім'ї мов.

Арамейські мови, умовна назва низки семітських мов, що розвинулися на основі давньої арамейської мови.

Арго, різновид мови, що використовується певною соціальною групою, іноді виконуючи функції «таємної мови».

Арготизми, слова, запозичені літературною мовою з арго.

Аркушин, Григорій Львович (1948), мовознавець, діалектолог.

Артикль, граматичний елемент, що виступає у мові у вигляді службового слова або афікса і служить для вираження означеності-неозначеності категорії.

Артикуляція, вимова звуків мови.

Архаїзми, див. Застарілі слова.

Асиміляція (у фонетиці), уподібнення одного звука до іншого.

Ассирійська мова, 1) те ж саме, що вавілоно-ассирійська мова; 2) поширена в літературі назва айсорської мови.

Атлас діалектологічний, картографічний атлас діалектів певної мови або групи мов.

Атлас української мови, діалектологічний атлас української мови.

Аугментативи, збільшувально-підсилювальні слова.

Афікс, частина слова, що визначає словотвірне або граматичного значення слова.

Афіксація, спосіб словотвору, під час якого слова утворюються шляхом додавання до основи словотворчих афіксів.

Афіксоїд, морфема, проміжна між кореневими та службовими морфемами.

Африкати, зімкнені фрикативні приголосні.

Б, друга літера української та інших кириличних абеток.

Багатозначність, див. Полісемія.

Багатомовність, стан, в умовах якого люди спілкуються багатьма або кількома мовами.

Баксаков, Микола Олександрович (1905–1995), тюрколог, фольклорист, етнолог, автор однієї з класифікацій тюркських мов.

Бактрійська мова, мертва середньо-іранська мова.

Балканістика, комплексна наукова дисципліна, що досліджує мови, культури, фольклор тощо балканських народів.

Балканський мовний союз, група поширених на Балканському півострові мов, типологічні подібності між якими сформувалися внаслідок тривалого контакту, а не генетичного споріднення.

Балтистика, комплексна наукова дисципліна, що досліджує мови, культури, фольклор тощо балтійських народів.

Балтійські мови, група мов у складі індоєвропейської мовної сім'ї.

Бальчіконіс, Юозас (1885–1969), мовознавець, дослідник і стандартизатор литовської мови, один з укладачів академічного багатотомного «Словника литовської мови» (1941–1962).

Банту мови, група мов у складі бенуе-конголезької сім'ї мов, поширена в центральній та південній частині Африки.

Бартоломе, Христіан (1855–1925), сходознавець-лінгвіст.

Бартольд, Василь Володимирович (1869–1930), сходознавець, тюрколог, арабіст, ісламознавець, історик, архівіст, філолог, академік Санкт-Петербурзької Академії наук (1913).

Бартош, Франтішек (1837–1906), філолог, зробив вклад в розвиток та кодифікацію чеської мови, моравської діалектології.

Баскська мова, мова-ізолят, офіційна мова Країни басків у складі Іспанії (поряд із іспанською мовою).

Башкирська мова, мова тюркської сім'ї, поширена в Республіці Башкортостан (РФ).

Беліч, Александр (1876–1960), лінгвіст, дійсний член НТШ (1924).

Белуджі мова, мова іранської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Бенвеніст, Еміль (1902–1976), мовознавець.

Бенгальська мова (бенгалі), мова індійської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Бенуе-конголезькі мови, див. Нігеро-конголезькі мови.

Берберо-лівійські мови, сім'я мов, поширених у Північній Африці, споріднена з мовами гуанчі.

Берестяні грамоти, писемні пам'ятки, які є важливим джерелом для вивчення розмовної мови східних слов'ян у середньовіччі.

Беринда, Памво (між 1550 та 1570 – 13 (23) липня 1632), діяч української культури, лексикограф, письменник, поет, друкар і гравер.

Бернекер, Еріх Карл (1874–1937), лінгвіст-славіст, дійсний член НТШ (1914).

Білабіальні звуки, див. Губні звуки.

Білецький, Андрій Олександрович (1911–1995), український мовознавець, перекладач, автор праць з класичної філології, романістики, загального мовознавства.

Білецький-Носенко, Павло Павлович (1774–1856), український письменник, лексикограф, автор першого великого словника української мови

Білінгвізм, мовна ситуація, за якої дві мови співіснують в межах одного колективу.

Білодід, Іван Костянтинович (1906–1981), мовознавець, академік АН УРСР (1957) та АН СРСР (1972).

Білоруська мова, мова східнослов'янської підгрупи слов'янської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Білярський, Петро Спиридонович (1819–1867), російський мовознавець, славіст, академік Петербурзької академії наук (1863).

Бірманська мова, мова тибето-бірманської групи китайсько-тибетської сім'ї мов.

Блумфілд, Леонард (1887–1949), мовознавець.

Боас, Франц (1858–1942), антрополог, лінгвіст.

Богемізм, див. Запозичені слова.

Боголюбов, Михайло Миколайович (1918–2010), російський мовознавець.

Богораз, Володимир Германович (1865–1936), етнограф, лінгвіст, дослідник чукотсько-камчатських мов, мови азійських ескімосів, евенської мови, письменник, поет, історик релігії.

Богораз, Лариса Йосипівна (1929–2004), лінгвіст, правознавець, голова Московської Гельсінкської групи (1989–1996).

Богородицький, Василь Олексійович (1857–1941), російський лінгвіст.

Бодуен де Куртене, Іван (Ян) Олександрович (1845–1929), мовознавець.

Бодянський, Осип Максимович (1808–1877), філолог, перекладач, фольклорист.

Болгарська мова, мова південнослов'янської підгрупи слов'янської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Болдирєв, Ростислав Васильович (1935), лінгвіст, сходознавець, тюрколог

Бонапарт, Луї Люсьєн принц (1813–1891), лінгвіст, племінник Наполеона Бонапарта.

Бонгард-Левін, Григорій Максимович (1933–2008), сходознавець, індолог.

Бондарко, Олександр Володимирович (1930–2016), мовознавець, богеміст, один із основоположників функціональної граматики.

Боннар, Андре (1888–1959), мово- і літературознавець.

Бопп, Франц (1791–1867), санскритолог, основоположник порівняльного мовознавства.

Борковський, Віктор Іванович (1900–1982), мовознавець, академік АН СРСР (1972).

Боровков, Олександр Костянтинович (1904–1962), мовознавець, автор праць з граматики, історії, діалектології, лексикографії тюркських мов.

Боснійська мова, мова південнослов'янської підгрупи слов'янської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Брадилалія, патологічно повільний темп мовлення.

Брайля шрифт, система письма для незрячих.

Бранг, Петер (1924), філолог-славіст.

Бретонська мова, мова бриттської підгрупи кельтської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Британська асоціація прикладної лінгвістики, міжнародне об'єднання фахівців із прикладної лінгвістики з центром у Великій Британії.

Брок, Олаф (1867–1961), славіст, іноземний член НАН України (1924) за спеціальністю лінгвістика.

Бросс, Шарль де (1709–1777), історик і лінгвіст, діяч епохи Просвітництва.

Бругманн, Фрідріх Карл (1849–1919), мовознавець.

Брюкнер, Александер (1856–1939), мовознавець-славіст.

Брюно, Фердинанд (1860–1938), мовознавець.

Будагов, Рубен Олександрович (1910–2001), лінгвіст.

Буденц, Йозеф (1836–1892), мовознавець.

Бузук, Петро Панасович (1891–1943), мовознавець-славіст.

Буква, див. Літера.

Булаховський, Леонід Арсенійович (1888–1961), мовознавець, директор Інституту мовознавства ім. Потебні АН УРСР (1944–1961), академік АН УРСР (1939).

Булгарська мова, мертва мова болгарської групи тюркської сім'ї мов.

Булгарські мови, група мов у складі тюркської сім'ї.

Булич, Сергій Костянтинович (1859–1921), лінгвіст, етнограф, автор праць із давньоіндійської філології, загальної фонетики.

Бурушаскі (Буріші) мова, генетично ізольована мова, поширена в гірських місцевостях Хунза (Канджут), Нагар і Ясін.

Бурятська мова, мова монгольської сім'ї мов, поширена в Бурятії та Усть-Ординському і бурятських автономних округах Російської Федерації, на півночі Монголії та північно-східній частині Китайської народної республіки.

Бурячок, Андрій Андрійович (1925–2008), мовознавець.

Бусласв, Федір Іванович (1818–1898), мовознавець, фольклорист, літературознавець.

Бустрофедон, чергування напряму записування знаків письма в межах одного тексту у різних рядках (зліва-направо та справа-наліво).

Буташев-Петрашевський, Михайло Васильович (1821–1866), мовознавець, брав участь у розробці першого російського словника іноземних слів.

Бушаков, Валерій (1942), лінгвіст-тюрколог.

Бушменські мови, сім'я мов, поширена у Південно-Західній Африці.

Бхандаркар, Рамакрішна Гопал (1837–1925), сходознавець, громадський діяч.

Бьотлінгк, Отто фон (Оттон Миколайович) (1815–1904), індолог, санскритолог.

Бюлер, Йоганн Георг (1837–1898), палеограф, археолог.

Бюлер, Карл (1879–1963), психолог, лінгвіст.

Бюрнуф, Ежен (1801–1852), сходознавець.

Бухелер, Франц (1837–1908), мовознавець.

В, третя літера української та інших кириличних абеток.

Вавілоно-ассирійська мова, див. Аккадська мова.

Ваддінгтон, Вільям Генрі (1826–1894), археолог, лінгвіст, нумізмат, політик, прем'єр-міністр Франції у 1879 р.

Вайнахські мови, див. Нахські мови.

Ваї письмо, писемна система, складове письмо мови ваї, одна з найуспішніших писемних систем Африки, яке водночас не має прямих аналогій з відомими писемностями.

Вайян, Андре (1890–1977), славіст, автор праць з істор. граматики, лексикології й етимології слов'янських мов.

Вакаські мови, сім'я північноамериканських індіанських мов, поширених на узбережжі Тихого океану.

Ваккернагеля закон, сформульовані Я. Ваккернагелем ритміко-синтаксичні правила розміщення слів у простому реченні, що діяли в індоєвропейській прамові і давніх індоєвропейських мовах.

Валентність у мовознавстві, здатність слова до семантичного та синтаксичного сполучення з іншими словами у реченні.

Валлійська мова, мова кельтської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Вамбері, Арміній (1832–1913), угорський мовознавець, мандрівник.

Вампум, різновид так званого предметного письма, що було поширене серед індіанських племен Північної Америки (ірокезів, гуронів та ін.).

Ван Го-вей (1877–1927), китайський історик, філолог, один з перших дешифрувальників стародавніх мантичних написів, літературний критик, перший історик китайського театру, філософ, поет.

Ван Дейк, Тойн (1943), нідерландський лінгвіст, один із засновників методики дискурс-аналізу.

Вандрієс, Жозеф (1875–1960), мовознавець, спеціаліст з індоєвропейського та загального мовознавства.

Варваризми, іншомовні запозичення, що більш-менш регулярно живаються, але зберігають ознаки іншомовності.

Варіант у мовознавстві, 1) текстова відмінність, що з'явилася унаслідок подальшого доопрацювання, яку здійснив автор чи інша особа, спрямована на зміну якості художнього твору; 2) різновид мовної одиниці: слова, словосполучення, фраземи, морфеми, фонеми.

Варіанти національної мови, різновиди однієї національної мови, якими послуговуються учасники міжкультурної комунікації у різних суспільних, територіальних межах; паралельно існуючі форми мови.

Варіанти фонем, конкретний звук, в якому реалізується фонема; представник, маніфестант фонем.

Варіативність (варіантність) у мовознавстві, різноманітність, різнотипність мови (мовлення), спричинена різними умовами її вживання, а також відмінностями соціального і територіального характеру.

Варіативність норми у мовознавстві, взаємозалежність стабільності й змінності в мовній нормі як головного показника літературної виробленості мови.

Варіації фонем, див. Фонема.

Ведична мова, найбільш ранній різновид літературної давньоіндійської мови, мова індуїстського культу в Індії, мова вед. Має два різновиди — архаїчна поетична мова мантр та мовами пізнішої прози.

Велика літера, літера, яка відрізняється від малої своїм розміром, а іноді і написанням, і служить для позначення початку речення, тексту, виділення заголовка та власних назв.

Вельямінов-Зернов, Володимир Володимирович (1830–1904), історик, лінгвіст, палеограф, сходознавець, нумізмат, археолог, голова Комісії з розбору стародавніх документів у Київській, Волинській і Подільській губерніях (1889–1904).

Велярний звук, приголосний звук, що утворюється піднесенням задньої частини язика до м'якого піднебіння.

Венетська мова, виділена у самостійну групу індоєвропейської мовної сім'ї мертва мова давніх венетів (дороманських племен, що населяли територію сучасної Північно-Східної Італії та сусідніх регіонів інших країн).

Веньянь, див. Китайська мова.

Вепська мова, мова прибалтійської підгрупи фінської групи фіно-угорської сім'ї мов, поширена в Карелії, Ленінградській і Вологодській областях Росії.

Вербалізація, перехід інших частин мови в дієслова.

Вербальна комунікація, цілеспрямована психо-лінгво-ментальна діяльність учасників спілкування за допомогою мовного коду, результатом якої є інформаційний обмін, взаємовплив тощо.

Вербальна мова, мова з багатим дієвідмінюванням і бідним відмінюванням іменних частин мови.

Вербальне мислення, мислення, елементи якого виявлені у формі слів конкретної мови.

Вербальний, 1) дієслівний, 2) словесний.

Вербальні компоненти мовного коду, засоби мовного коду, тобто словосполучення, речення, слова, повідомлення, тексти, за допомогою яких передається інформація.

Верифікаційна теорія значення, концепція логічного емпіризму, згідно з якою смисл мають лише ті речення (висловлювання, повідомлення), які можуть бути зведені до протокольних речень.

Версія у мовознавстві, граматична категорія дієслова, що вказує на відношення дії до її суб'єкта або непрямого об'єкта, переважно вказує на призначеність дії. Зустрічається у кавказьких, семітських і окремих індоєвропейських мовах.

Верхньолужицька мова, див. Лужицькі мови.

Верхратський, Іван Григорович (1846–1919), філолог, природознавець.

В'єтнамська мова, мова австралійської мовної сім'ї, державна мова В'єтнаму.

Взаємодія мовлення, сукупність усіх можливих типів діалогових ходів у дискурсі.

Вибух у мовознавстві, див. Експлозія.

Вигуки, клас незмінюваних слів, які безпосередньо виражають почуття, реакцію на навколиню дійсність, не називаючи їх.

Вид у мовознавстві, граматична (морфологічна) категорія дієслова, яка вказує на зв'язок дії з її внутрішньою межею або наслідком.

Види мовлення, різні аспекти мовленнєвої діяльності. Виділяються в залежності від характеру мовлення (внутрішнє і зовнішнє), способу організації мовлення (усне і писемне), міри активності (рецептивне і продуктивне) та ін.

Вимова, див. Артикуляція.

Виноградов, Віктор Володимирович (1894–1969), мовознавець, академік АН СРСР.

Виноградов, Віктор Олексійович (1939–2016), російський лінгвіст, автор праць з соціолінгвістики, російської мови, типології мов Азії і Африки.

Винокур, Григорій Осипович (1896–1947), лінгвіст, літературознавець, член Московського лінгвістичного гуртка і Московської діалектологічної комісії, автор праць з текстології, один з упорядників «Тлумачного словника російської мови».

Виразність (образність) мовлення, риторичний аспект комунікації, складова комунікативної компетенції адресанта, пов'язана з прагматичним впливом на адресата.

Висловлювання, 1) одиниця мовного спілкування; 2) конкретна реалізація речення у мовленні з урахуванням усіх контекстних впливів.

Висока (книжна) лексика, лексика, яку використовують передусім у літературно-писемному і піднесеному усному мовленні.

Високий стиль, див. Трьох стилів теорія.

Висота звуку, див. Звук у мовознавстві.

Вихованець, Іван Романович (1935), мовознавець, член-кореспондент НАН України (1992).

Вібранти, сонорні приголосні звуки, під час вимовляння яких змика ритмічно розмикається і змикається.

Відеманн, Фердинанд Йоганн (1805–1888), мовознавець.

Віденов, Михайл (1940), лінгвіст, автор праць з соціолінгвістики, етнолінгвістики і діалектології, викладач і член лінгвістичних комісій низки європейських університетів.

Відкритий склад, див. Склад.

Відкритих складів закон, об'єктивно сформована фонетична закономірність, поєднання звуків в одному складі за принципом висхідної звучності, внаслідок чого всі склади виявляються відкритими (закінчуються на голосний або складотворний сонант), відкритих складів закон діяв у давньоруських діалектах після розпаду праслов'янської мови.

Відміна, 1) клас однієї з іменних частин мови, об'єднаний спільними особливостями відмінювання; 2) тип відмінювання, за яким відбувається словозміна слів цього класу, зразок, згідно з яким відмінюються слова.

Відмінок, граматична категорія іменних частин мови, яка служить для вираження синтаксичних зв'язків між словами, а також семантичних відношень до інших слів.

Відмінювання, зміна іменних частин мови за відмінками, числами, родами.

Відносний час, дієслівна форма часу, яка співвідноситься не з моментом мовлення, а залежить від часових форм інших дієслів у реченні.

Вірменська мова, одна з індоєвропейських мов, що утворює окрему групу.

Вірменське письмо, оригінальне фонетичне письмо, що використовується у вірменській мові.

Вітні, Вільям Дуайт (1827–1894), мовознавець, лексикограф.

Власне ім'я, іменник, призначений для називання конкретного, цілком визначеного предмета або явища, що відділяє цей предмет або явище з ряду однотипних предметів або явищ.

Внутрішні чинники мовних змін, явища всередині мови, які впливають на її еволюцію.

Водак, Рут (1950), лінгвістка, дослідниця дискурсу.

Вокалізм, система голосних фонем певної мови чи діалекту на якомусь етапі розвитку.

Вокалічні мови, мови, у фонетичній системі яких основне навантаження падає на голосні звуки.

Вокатив, див. Кличний відмінок.

Волапюк, міжнародна мова, яку у 1879 р. штучно створив німецький священник Й. Шлейєр з вигаданих і спотворених слів.

Волошин, Августин (1874–1945), педагог, автор низки підручників із граматики, активний учасник полеміки щодо мовного питання на Закарпатті.

Ворт, Дін (1927–2016), мовознавець, літературознавець.

Ворф (Уорф), Бенджамін Лі (1897–1941), фахівець з мов американських індіанців і автор так званої лінгвістичної відносності теорії, відомої також як «гіпотеза Сепіра – Ворфа».

Востоков, Олександр Христофорович (1781–1864), російський філолог.

Вреде, Фердинанд (1863–1934), мовознавець

Вставні слова, слова (або словосполучення), що є частиною речення, але не вступають у синтаксичні зв'язки з його членами.

Вуковиця, варіант кирилиці, пристосований до сербської мови (за іменем Вука Караджича).

Вульгаризми, грубі, лайливі слова або звороти, які не прийняті в літературній мові й перебувають поза межами її норми.

Вундт, Вільгельм (1832–1920), психолог, мовознавець, систематизатор матеріалу з історії міфів і релігійних вірувань різних народів.

В'язь, 1) декоративне письмо, букви якого зв'язуються в безперервний орнамент; 2) поєднання двох або кількох букв в один складний знак або групу знаків (в арабському чи індійському письмі), лігатури.

Г, четверта буква української абетки та інших кирилических алфавітів.

Габеленц, Ганс Георг Конон (1840–1893), філолог, професор східних азійських мов у Лейпцигському університеті, автор дослідження з порівняльного синтаксису японської і маньчжурської мов.

Гавайська мова, мова східнополінезійської підгрупи полінезійської групи мов, поширена на Гавайських островах.

Гавронський, Анджей (1885–1927), орієнталіст, перекладач, поліглот, дослідник індійської літератури, філософії мови, теоретичної лінгвістики, порівняльного мовознавства.

Гагаузька мова, мова огузької групи тюркської мовної сім'ї.

Гаєвиця, різновид латиниці, адаптований для хорватських мови. Назва походить від прізвища Л. Гая, який остаточно закріпив латинську абукву в хорватській мові.

Гаїтянська креольська мова, креольська мова острова Гаїті, що сформувалась на основі французької мови зі значними впливами англійської, іспанською і африканських мов.

Галісійська мова, мова іберо-романської гілки романської групи мов, поширена в Галісії (Іспанія), поряд з іспанською офіційна мова автономної області Галісія.

Галіцизм, див. Запозичені слова.

Гальська мова, умовна спільна назва мов гальської підгрупи кельтської групи індоевропейської сім'ї мов, що існувала як група діалектів кельтських племен Західної і Центральної Європи.

Галф мови, сім'я північноамериканських індіанських мов.

Гамкрелідзе, Тамаз (1929), мовознавець, президент Національної академії наук Грузії.

Гануш, Іван Йосипович (1858–1887), мовознавець.

Ганцов, Всеволод Михайлович (1892–1979), мовознавець, діалектолог, співробітник ВУАН.

Гармонія голосних, тип регресивної асиміляції голосних, за якого перший голосний уподібнюється до наступного.

Гартнер, Теодор (1843–1925), мовознавець, дійсний член НТШ (1914).

Гаспаров, Борис Михайлович (1940), лінгвіст, семіотик, літературознавець, автор гіпотези лінгвістичного існування.

Гаттала, Мартін (1821–1903), мовознавець.

Гашдеу, Богдан Петричейку (1836–1907), письменник, мовознавець, фольклорист.

Гebraїзми, слова, зрідка вислови, запозичені з давньоєврейської мови або з сучасної мови іврит.

Гebraїстика, комплекс гуманітарних дисциплін, що вивчають давньоєврейську мову, писемність, івритомовну літературу та сучасний іврит.

Гees, мертва мова християнської літератури та епіграфіки Ефіопії, див. Ефіосемітські мови.

Гельська мова, див. Шотландська мова.

Гендерлект, сукупність особливостей мовлення жінок або чоловіків у межах однієї національної мови.

Гендерна лінгвістика, напрям у мовознавстві, що вивчає відмінності у мові, зумовлені статтю мовців.

Генеалогічна класифікація мов, дослідження та групування мов на основі визначення зв'язків спорідненості між ними, тобто на основі гіпотези про походження від спільної прамови.

Генеративна лінгвістика, одна з галузей формального напрямку у лінгвістиці, що виникла під впливом ідей Н. Хомського та базується на описі мови у вигляді формальних моделей певного типу.

Генетичне мовознавство, див. Порівняльно-історичне мовознавство.

Генітив, див. Родовий відмінок.

Германізм, див. Запозичені слова.

Германістика, 1) комплекс наукових дисциплін, пов'язаних із вивченням мов, літератур, історії, матеріальної та духовної культури германомовних народів; 2) галузь мовознавства, що досліджує германські мови.

Германн, Йоганн Готфрід Якоб (1772–1848), мовознавець.

Германн, Карл Фрідріх (1804–1855), мовознавець.

Германські мови, мовна група у складі індоєвропейської сім'ї мов.

Герундій, віддієслівний іменник у латині та деяких інших мовах, має регулярне утворення та інколи зберігає дієслівне керування.

Гетероглосія, принцип множинності діалектів і мовних стилів запропонований М. Бахтіним.

Гетерограма, знак або група знаків, що виражають слово однієї мови, але призначенні для прочитання у перекладі на іншу мову у складі тексту іншою мовою.

Гетерографія, спосіб письма, коли частина слів (або їх основ), а інколи і цілі висловлювання пишуться однією мовою, а при прочитанні перекладаються на іншу.

Гібридне слово, слово, утворене з елементів двох різних мов (автотягач).

Гідронім, географічна назва водних об'єктів, вид топонімів.

Гідроніміка, розділ мовознавства, що вивчає власні назви водойм.

Гінді, мова індійської групи індоіранської гілки індоєвропейської сім'ї мов, офіційна мова та одна з основних літературних мов Індії.

Гіперизм (гіперкорекція), мовне явище, яке виникає внаслідок намагання уникнути таких фонетичних рис, які у свідомості носіїв говірки помилково сприймаються як ненормативні, нелітературні.

Глаголев, Олександр Олександрович (1872–1937), богослов, біблієзнавець, лінгвіст, фахівець з давньоєврейської мови та біблійної археології.

Глаголиця, графічна система, створена для слов'янських мов у 2 пол. 1 тис. н. е.

Глибинна семантика, напрям лінгвістичної семантики та штучного інтелекту, який досліджує проблеми репрезентації та використання позамовних (екстралінгвістичних) чинників під час семантичного аналізу текстів.

Глосематика, лінгвістична теорія, розроблена у 1930–1950-х рр. учасниками Копенгагенського лінгвістичного гуртка.

Глосса, незрозуміле слово з поясненням.

Глоталізація, спосіб вимовляння звуків мови, при якому активним органом, що створює перепону для повітряного струменя, є гортань.

Глотальна теорія, теорія найдавнішого складу, фонетичних презентацій і подальшого розвитку індоєвропейських зімкнених фонем.

Глотогенез, процес становлення людської природної звукової мови, що відрізняється від інших систем мови.

Глотогонія, 1) походження мови та її розвиток; 2) розділ мовознавства, який вивчає походження та розвиток мови.

Глотохронологія, галузь порівняльно-історичного мовознавства, що досліджує швидкість мовних змін і визначенням на їх основі часу розділення мов і ступеню їх спорідненості.

Глухі звуки (шумні звуки), звуки, що утворюються за допомогою шуму без участі голосу.

Гніздо слів, див. Лексичне гніздо.

Гносеологічна функція мови, див. Функції мови.

Говір, див. діалект.

Говірка, найменша діалектна одиниця; різновид загальнонародної мови, що функціонує на невеликій території і має однотимні мовні особливості.

Говоріння, вид мовленнєвої діяльності з використанням вокального каналу комунікації, який полягає у створенні повідомлень (мовленнєвих актів), скерованих адресатові.

Голландська мова, див. Нідерландська мова.

Головацький, Яків Федорович (1814–1888) лінгвіст, етнограф, фольклорист, історик, поет, священник УГКЦ, педагог, громадський діяч, співзасновник об'єднання «Руська трійця», співавтор збірника «Русалка Дністровая».

Головне речення, частина складно-підрядного речення, якій підпорядковано підрядне речення.

Головне управління французької мови та мов Франції, урядова структура Франції, до функцій якої включено спостереження за статусом французької мови та вивчення мов Франції.

Голоскевич, Григорій Костянтинович (1884–1935), мовознавець.

Голосні звуки, звуки, під час вимовляння яких переважає голос і майже зовсім немає шуму.

Голосовий апарат, сукупність анатомічних структур, що приймають участь в утворенні голосу.

Гопінатх, Кавірадж (1887–1976), філософ, грамати́к, мовознавець.

Горбач, Олекса (1918–1997), мовознавець, педагог.

Горецький, Петро Йосипович (1888–1972), лексикограф, мовознавець.

Горпинич, Володимир Олександрович (1927), мовознавець.

Готентотські мови, мовна сім'я, поширена у Південній Африці.

Готичне письмо, готичний мінускул, почерк латинського письма епохи середньовіччя (12–15 ст.).

Готська мова, мертва мова германської групи індоєвропейських мов.

Готське письмо, особливий алфавіт (27 знаків), що застосовується в усіх відомих рукописах готською мовою.

Гравіс, 1) тон складів у давньогрецькій мові, що характеризується відсутністю підвищення голосу. Протиставляється акуту; 2) вид наголосу у шведській мові, при якому на склад, що йде за складом з головним наголосом, падає слабкий побічний наголос, рух тону при цьому характеризується нисхідно-висхідним; 3) діакритичний знак (`), що у французькій мові вказує на ступінь відкритості голосних.

Гражданка, див. Цивільний шрифт.

Граматика, 1) галузь мовознавства, що вивчає закономірності формотворення й словозміни, тими словосполучень і речень у певній мові або споріднених мовах, включає морфологію і синтаксис; 2) граматична будова мови, система об'єктивних мовних правил словозміни, зв'язку слів у словосполученні і реченні; 3) сукупність прийнятих для певної мови зміни слів і побудови словосполучень і речень.

Граматикалізація, десемантизація лексичного значення слова внаслідок вживання в граматичній функції і формування на його основі граматичного значення.

Граматична категорія, 1) одна з найзагальніших граматичних властивостей мовних одиниць або цілих класів цих одиниць; 2) найбільші лексико-граматичні розряди слів, що об'єднані спільними семантичними та морфолого-синтаксичними ознаками.

Граматична форма, мовний знак, в якому граматичне значення знаходить своє регулярне (стандартне) вираження.

Граматичне значення, узагальнене, відсторонене мовне значення, властиве низці слів, словоформ, синтаксичних конструкцій і мають у мові регулярне (стандартне) вираження.

Граматичні одиниці, слово, словоформа, синтаксична конструкція як носії узагальнених граматичних властивостей, а також засоби вираження граматичних значень: службові морфеми (афікси) та їх групи, службові слова та ін.

Грамотологія, наука про писемності.

Грамема, 1) найменша абстрактна одиниця граматичної системи; 2) кожен окремий елемент граматичної категорії.

Грассман, Герман (1809–1877), математик, лінгвіст.

Грассмана закон, закон дисиміляції придихових у давньогрецькій і давньоіндійській мовах, сформульований у 1863 р. Г. Грассманом.

Гречотті, Санте (1923), мовознавець, історик слов'янських літератур, іноземний член АН України (1992).

Графема, графічний знак (буква, діакритичний знак, розділовий знак).

Графіка, графічна система (у прикладній лінгвістиці), сукупність усіх символів, які використовують у певний час у писемному мовленні певної мови.

Греймас, Альгірдас Жульєн (1917—1992), лінгвіст, фольклорист та літературознавець; один із засновників Паризької семіотичної школи.

Грек, Максим, див. Максим Грек.

Гренландська мова (інуктіут), мова інуїтської групи ескімосо-алеутської мовної сім'ї, поширена у Гренландії і Данії.

Грецизм, див. Запозичені слова.

Грецька мова, див. Давньогрецька мова; Новогрецька мова.

Грецьке письмо, алфавітне письмо, що виникло на основі фінікійського алфавіту і стало основою для низки ін. графічних систем (латинського алфавіту, кирилиці тощо).

Гриценко, Павло Юхимович (1950), мовознавець, директор інституту української мови НАН України.

Грімм, брати, мовознавці й фольклористи, представники і фундатори міфологічної школи у фольклористиці. Відкривачі закону часових змін у звучанні слів (закону Гріммів).

Грінченко, Борис Дмитрович (1863–1910), письменник, педагог, лексикограф. Упорядник «Словаря української мови».

Грузинська мова, мова картвельської сім'ї мов, державна мова Грузії.

Грузинське письмо, оригінальний вид письма, що відображає фонемний склад грузинської мови: кожній фонемі відповідає одна графема.

Грунський, Микола Кузьмич (1872–1951), мовознавець.

Група мов, рівень спорідненості мов, що походять від однієї групи діалектів у складі прамови.

Гумбольдт, Фрідріх Вільгельм Крістіан Карл Фердінанд фон (1767–1835), філософ, мовознавець, державний діяч, дипломат.

Гуанчі мови, мертві мови частково асимільованого, частково знищених у 18 ст. аборигенів Канарських островів. Імовірно споріднені з берберо-лівійськими мовами.

Гуарані мова, див. Тупі-гуарані мови.

Губні приголосні, приголосні, у вимові яких беруть участь губи.

Губно-губні приголосні, див. Губні приголосні.

Губно-зубні приголосні, див. Губні приголосні.

Гуджараті, мова індійської групи індосвропейської сім'ї мов. Офіційна мова штату Гуджарат (Індія).

Гумбольдтіанство, лінгвістично-філософська концепція Гумбольдта, Фрідріха Вільгельма (1767–1835).

Гумецька, Лукія Лук'янівна (1901–1988), мовознавиця, дослідниця українсько-білоруських та українсько-західнослов'янських мовних зв'язків.

Гунгарологія, міждисциплінарна наука, що займається вивченням угорської мови, літератури, усної народної творчості, історії, етнографії, культури, і мистецтва угорського народу на різних етапах його формування й розвитку.

Г, п'ята літера української абетки.

Д, шоста літера української абетки, одна з літер інших кириличних алфавітів.

Давальний відмінок, відмінок, що відповідає на запитання «Кому? Чому?».

Давньоанглійська мова, рання форма англійської мови, поширена на території нинішньої Англії і південної Шотландії з середини 5-го до середини 12-го ст. Див. Англійська мова

Давньовірменська мова, див. Вірменська мова.

Давньогерманські мови, див. Германські мови.

Давньоісландська мова, див. Ісландська мова.

Датив, див. Давальний відмінок.

Дискурс (у лінгвістиці), сукупність текстів, присвячених конкретній темі.

Діалект, говір, діалектна одиниця, проміжна між говіркою і наріччям.

Давноминулий час (плюсквамперфект), час дієслова, що передуює минулому.

Давньогрецька мова, мова індоєвропейської сім'ї, літературна мова Давньої Греції, поширена в усьому Середземноморському регіоні в добу елінізму.

Давньоєврейська мова, мова семітської мовної сім'ї, якою написано Старий Заповіт і ін. давньоєврейські писемні пам'ятки. З перших століть н. е. побутувала як мова богослужінь.

Давньоєгипетська мова, (єгипетська мова), мертва мова, яку відносять до афразійської макросім'ї мов.

Давньоіндійська мова, мова давніх аріїв, що захопили Північно-Західну Індію в середині 2-го тис. до н.е., що поширилась у північній і центральній частині півострова Індостан.

Давньокитайська мова, див. Китайська мова

Давньомакедонська мова, мертва індоєвропейська мова македонців, що населяли в античний період історичну Македонію і Балканський півострів.

Давньопермська писемність, одна із назв давньої писемності комі, створеної у 14 ст.. місіонером Стефаном Пермським.

Давньоперська мова, мертва мова південно-західної групи іранської групи мов індоєвропейської сім'ї.

Давньопруська мова, мертва мова балтійської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Давньоруська мова, літературно-писемна мова, що побутувала на території Київської Русі впродовж 9–12 ст., що склалась на основі близькоспоріднених діалектів східнослов'янських племен.

Давньотюркське руниче письмо, писемність, що існувала у давніх тюркських племен в 8–10 ст.

Давньотюркські мови, мертві мови писемних пам'яток тюркських народів.

Давньоуйгурська мова, умовна назва одної з літературних тюркських мов Середньовіччя.

Давньоукраїнська мова, див. Давньоруська мова.

Давньоаяванська мова (каві), мертва західна малайсько-полінезійська мова, найдавніший варіант яванської мови.

Давньоаяванське письмо (каві), буквенно-складове письмо індійського типу, що обслуговувало давньоаяванську мову.

Дагестанські мови, див. Нахсько-дагестанські мови.

Далматинська мова, див. Романські мови.

Даль, Володимир Іванович (1801–1872), письменник, фольклорист, лексикограф.

Дамдінсурен, Цендейн (1908–1986), письменник, мовознавець, літературознавець, зачинатель сучасної монгольської літератури.

Даргинська мова, див. Нахсько-дагестанські мови.

Дарі, мова іранської групи індоєвропейських мов.

Датська мова, данська мова, мова германської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Двоїна, форма числа відмінюваних і дієвідмінюваних слів, яка вживається в деяких мовах на означення двох осіб чи предметів і протиставляється однині і множині.

Двокрапка, розділовий знак у вигляді двох розміщених одна над одною крапок.

Двомовність, див. Білінгвізм.

Девіація мовна, тип комунікативної невдачі чи збою у спілкуванні, причиною яких є недостатня мовна компетенція учасників.

Деєтимологізація, процес втрати словом його внутрішньої форми, тобто етимологічних зв'язків із спорідненими словами.

Дейк, Тейн (Тьон) Адріанус ван (1943), лінгвіст, один із засновників методики дискурс-аналізу.

Деконструкція у мовознавстві, підхід в інтерпретації текстів у межах постструктуралізму і постмодернізму, що має своїми об'єктами знак, мовлення, текст, контекст тощо.

Дельбрюк, Бертольд (1842–1922), мовознавець.

Демінутиви, зменшувальні мовні конструкції.

Дем'янчук, Василь Климентійович (1897–1942), мовознавець, фахівець з історії української мови та порівняльної граматики слов'янських мов.

Денотат, об'єкт позамовної дійсності, який має на увазі мовець, коли говорить про нього.

Дентальні звуки, див. Зубні звуки.

Державна мова, мова, державний статус якої встановлено законодавством певної держави.

Дериватологія, наука, що вивчає процес творення слів.

Деривація в лінгвістиці, утворення нових слів від слова-основи за допомогою афіксів відповідно до словотвірних моделей певної мови; див. Словотворення.

Дескриптивна лінгвістика, лінгвістична течія структуралізму, для якої характерний формальний підхід до вивчення мовних фактів на основі їх дистрибуції (сполучуваності одиниць, їх місця у мовленні стосовно інших одиниць тощо).

Дескрипція, описове висловлювання, що може бути істинним чи хибним.

Дешифрування у мовознавстві, дослідження повідомлень або текстів для виявлення інформації, закодованої чи представленої невідомим для дослідника способом.

Джемаледінов, Абдуль-Керім (1893–1938), мовознавець, педагог, прихильник латинізації кримськотатарського алфавіту.

Дзвінкі звуки, приголосні звуки, утворені за участі голосу й шуму.

Дзензелівський, Йосип Олексійович (1921–2008), мовознавець, засновник закарпатської діалектологічної наукової школи.

Дзидзигурі, Шота (1911–1994), мовознавець, дослідник картвельських мов та баскської мови.

Диглосія, одночасне існування у суспільстві двох або кількох мов, або форм мов, що, на відміну від умов білінгвізму, виконують відмінні функції.

Диграф, складний письмовий знак, що складається з двох букв і використовується для позначення на письмі фонем та їхніх основних варіантів.

Дикарів, Митрофан (1854–1899), фольклорист, етнограф, мовознавець, дійсний член НТШ (1899).

Динаміка у мовознавстві, розгляд мовних явищ з погляду їхнього зв'язку з явищами тієї самої мови або інших мов тієї самої групи.

Динамічний наголос, див. Силовий наголос.

Директив, тип мовленнєвого акту, іллокутивна мета котрого змусити адресата певну дію.

Дисиміляція, у мовознавстві фонетичне явище, яке полягає в заміні одного з двох однакових або схожих за вимовою звуків іншим, менш схожим.

Диспалаталізація, втрата м'якості приголосними звуками.

Дитяче мовлення, особливий етап онтогенетичного розвитку мовлення, мовлення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (до 8–9 років).

Дитяче слово, слово, характерне для мови дітей раннього віку, утворене за допомогою деформації звичайних слів або звуконаслідування, алітерації.

Дифтонг, складний голосний звук, що складається з двох елементів, які утворюють один склад.

Діалект, таксономічна одиниця діалектології, територіальний різновид мови, проміжний між говіркою й наріччям.

Діалект соціальний, див. Соціолект.

Діалектизм, елемент мови, властивий діалекту.

Діалектологія, лінгвістична дисципліна, що вивчає діалекти.

Дравидські мови, сім'я мов, поширена у Південній Азії, переважно на півострові Індостан.

Діакритичні знаки, додаткові знаки на письмі, що позначають особливості вимови (умлаут, акут, макрон тощо).

Діалектизми, специфічні риси певних діалектів, які вкрапляються у мовлення, що загалом відповідає нормам літературної мови.

Діалектний словник, словник, у якому зібрані й опрацьовані відповідно до лексикографічних вимог слова певної говірки, говору або наріччя.

Діалектна мова, територіальний різновид національної мови, якому притаманна однофункціональність, усна форма існування, неунормованість, відносна стилістична однорідність.

Діалектологічна карта, карта, що показує діалектичні явища, поширені на певних територіях, відбиває межі територіальних діалектів, засвідчує географію певних граматичних форм, лексичних одиниць, типів вокалізму й консонантизму тощо.

Діалектологія, розділ мовознавства, що вивчає діалекти певної мови.

Діалог, мовний акт за участю двох або більше учасників.

Діахронічна грамати́ка, наука, що вивчає мовну будову в її історичному розвитку.

Діахронічне мовознавство, історичне мовознавство, галузь мовознавства, яка розглядає мову в її історичному розвитку.

Діахронічний словотвір, словотвір, який вивчає шляхи виникнення похідних слів у різні періоди розвитку мови.

Діахронічні універсалії, спільні властивості в розвитку всіх або більшості мов.

Діахронія, 1) аспект дослідження мовних елементів і явищ як частини мовної системи або вивчення мовної системи в історичному розвитку; 2) історична послідовність розвитку мовних явищ і розвитку мовної системи в цілому як об'єкт лінгвістичних досліджень.

Дієвідміна, група дієслів з однаковою парадигмою словозміни, з одною системою дієвідмінювальних форм.

Дієвідмінювання, зміна дієслова за особами й числами, а також (у широкому значенні терміна) за часами, способами, станами та родами (в однині дієслів минулого часу й умовного способу).

Дієприкметник, форма дієслова, що позначає ознаку за дією й відмінюється за прикметниковою парадигмою.

Дієприслівник, невідмінювана форма дієслова, що позначає додаткову дію.

Дієслово, частина мови, яка означає дію або стан як процес.

Ділова мова, офіційно-діловий стиль літературної мови; має такі підстили: інформаційний, дипломатичний, законодавчий, адміністративно-канцелярський.

Довгович, Василь (1783–1849), філософ, мовознавець, поет, член-кореспондент Угорської АН (1831).

Довгота звука, акустична ознака мовного звука за тривалістю звучання.

Довготний наголос, див. Квантитивний наголос.

Додаток, другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія.

Доза, Альбер (1877–1955), мовознавець, фахівець із історії французької мови.

Драгоманівка, фонематична правописна система української мови, розроблена М. Драгомановим.

Дубровський, Віктор Григорович (1876–після 1943), мовознавець, лексикограф.

Дужки, парний розділовий знак «(« і »)».

Е, сьома літера української абетки, одна з літер кирилиці.

Еберхард, Йоганн (1739–1809), філософ, енциклопедист, теолог, лінгвіст.

Еволюція мови, розвиток мови під впливом зовнішніх (немовних) чинників або внутрішньомовних закономірностей.

Евфемізми, слова чи вислови, що за певних обставин служать для заміни тих позначень, які видаються мовцеві непристойними або небажаними, невічливими, надто різкими.

Евфонія, 1) уникання у мові нехарактерних для неї сполучень звуків; 2) гармонійний добір звуків у тексті художнього твору.

Еквівалент у мовознавстві, мовна одиниця, функції якої збігаються з функціями іншої мовної одиниці.

Екзоетнонім, див. Етнонім.

Екзотизми, слова й вислови, запозичені з інших мов (найчастіше неблизькоспоріднених), які позначають специфічні поняття й реалії життя інших народів.

Еко, Умберто (1932–2016) філософ, лінгвіст, літературний критик.

Економії мовних засобів закон, прагнення мовця зекономити зусилля при користуванні мовленням як одна з причин мовних змін. Синоніми: закон економії сил, теорія мінімального зусилля.

Експансія мовна, процес поширення чи витіснення іншої мови мовою, яка обіймає домінантне становище за кількістю носіїв або їхнім соціальним становищем.

Експериментальна фонетика, галузь фонетики, що вивчає звуки мови за допомогою інструментальних засобів.

Експеримент у мовознавстві, метод дослідження, що дозволяє вивчати факти мови в умовах, що керуються і контролюються дослідником.

Експліцитний смисл (інформація), явний, виражений смисл, який сприймається комунікантами із значень мовних одиниць.

Експлозія, миттєве розмикання органів мовлення під дією видихуваного повітряного струменя в момент артикуляції проривних (вибухових) звуків.

Експонент, план вираження мовного знака.

Експресив, тип мовленнєвого акту, іллокутивна мета якого – експлікувати психологічний стан адресанта, його ставлення до того, про що він повідомляє адресата.

Експресивна лексика, слова, які виражають емоційно-оцінне ставлення людини: ніжність, жарт, глузування тощо.

Експресивна функція, див. Функції мови.

Експресивність, сукупність семантико-стилістичних ознак одиниць мови, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті засобом суб'єктивного вираження ставлення до змісту чи адресата повідомлення.

Експресія, 1) виражально-зображальні властивості мови, які надають мовленню образності та емоційності; 2) насиченість повідомлень мовними і позамовними засобами вираження суб'єктивного ставлення адресанта до адресата або змісту комунікації, їх оцінки; 3) особливий прийом у вираженні поетичного мовлення, під час застосування якого активно використовують різноманітні художні засоби.

Екстралінгвальні причини (чинники) мовних змін, див. Зовнішні причини мовних змін

Екстралінгвістичний, позамовознавчий; той, що не пов'язаний з мовознавством як науковою дисципліною.

Еламська мова, мертва мова народу, що населяв стародавню державу Елам і південну частину Іранського нагір'я у 3–1 тис. до н. е. Точну спорідненість із ін. мовами не доведено.

Елементарні (прості) універсалії, універсалії, які стверджують наявність або відсутність чогось у всіх мовах.

Елізія, випадіння, зникнення кінцевого голосного на місці зіткнення з початковим голосним наступного слова для спрощення вимови.

Еліпсис, пропуск зрозумілої з контексту мовної одиниці в мовленні.

Емпатія (у мовознавстві), ідентифікація мовця з учасником або об'єктом змісту повідомлення, викладення інформації з певної точки зору.

Емфаза, напружена вимова деяких звуків.

Емфатичний звук, звук, який вимовляють з особливим напруженням.

Емфатичний наголос, наголос, за допомогою якого підкреслюють виразність слова в реченні, його емоційність.

Ендзелін, Яніс (1873–1961), мовознавець, фахівець із балтійських мов і порівняльно-історичного мовознавства.

Ендоетнонім, див. Етнонім.

Енциклопедії мовознавчі, енциклопедичні видання, присвячені лінгвістиці.

Епіфора, повторення звуків у кінці слів суміжних мовних одиниць.

Ервей де Сен-Дені, Марі-Жан-Леон (1822–1892), філолог, синолог-самоук, третій завідувач кафедри китайської мови Колеж де Франс.

Ергативний лад (ергативна типологія, ергативність), типологія мови орієнтована на семантичне протиставлення не суб'єкта і об'єкта, а так званого агентива (постачальника дії) і фактитива (носія дії).

Ергативні мови, мови, у яких речення з перехідними і неперехідними дієсловами мають різну структуру: суб'єкт при неперехідному дієслові оформляється як об'єкт при перехідному, а суб'єкт при перехідному дієслові стоїть в особливому (ергативному) відмінку.

Ескімоська мова, мова ескімосо-алеутської групи мов, поширена на південно-східному узбережжі Чукотського півострова, на півострові Аляска та прилеглих островах, в арктичній зоні Канади, в Гренландії.

Ескімосько-алеутські мови, генетично ізольована сім'я мов, яку умовно включають до палеоазійських мов.

Есперанто, штучна міжнародна мова, яку створив у 1887 році варшавський лікар Л. Заменгоф.

Естетична функція мови, див. Функції мови.

Естонська мова, мова фінської групи фіно-угорських мов.

Етимологічний аналіз, встановлення історичної будови слова, його першоджерела й часу утворення, реконструкції початкової форми слова.

Етимологічний словник, словник, у якому подано слова з поясненнями їхнього походження, розкрито перше значення лексем, наведено реконструйовану найдавнішу форму.

Етимологія, 1) розділ мовознавства, що вивчає походження й минулі етапи розвитку слів і морфем мови або певної групи мов; 2) пояснення якогось слова за допомогою зіставлення його зі спорідненими словами тієї самої або інших мов.

Етимон, початкове значення і форма слова.

Етнолінгвістика, розділ мовознавства, який вивчає взаємодію мовних та етнічних чинників у функціонуванні й розвитку мов.

Етніонім, термін на позначення будь-якого етносу.

Етніоніміка, розділ ономастики, що досліджує походження, поширення, функціонування і структуру етніонімів.

Етніонімія, сукупність етніонімів, уживаних на тій чи іншій території.

Етрусська мова, мова етрусків (давнього населення доримської Італії), генетичну класифікацію якої остаточно не встановлено.

Етруське письмо, оригінальна система письма етруської мови, споріднена з грецьким письмом.

Ефіопське письмо, див. Амхарське письмо.

Ефіосемітські мови, підгрупа у складі південносемітської групи семітської сім'ї мов.

Є, восьма літера української абетки.

Єврейська мова, див. Іврит, Їдиш, Ладіно.

Єврейська мовознавча традиція, сукупність способів опису та осмислення давньоєврейської мови, що складалась на Близькому Сході у перші століття н. е., пізніше поширилася в Північній Африці, а з 10 ст. — у єврейських громадах Європи.

Європейська мовознавча традиція, сукупність методів та принципів опису мови, що історично склалась в межах європейської науки та культури.

Європейське лінгвістичне товариство, міжнародне наукове товариство, що об'єднує мовознавців країн Європи, засноване у 1966 р.

Єгипетська мова, див. Давньоєгипетська мова.

Єгипетське письмо, словесно-складова система письма, що обслуговувала давньоєгипетську мову.

Єгиптологія, комплекс історико-філологічних дисциплін, що займається дослідженням історії, культури, мови та писемності Давнього Єгипту.

Єльмслев, Луї (1899–1965), лінгвіст, засновник глосематики.

Єрмоленко, Світлана Яківна (1937), мовознавець, член-кореспондент НАН України (2009).

Ж, дев'ята літера української абетки, присутня і в інших кириличних алфавітах.

Жанр мовленнєвий, прийняті в конкретних ситуаціях і призначені для передавання певного змісту типові способи побудови мовлення.

Жанрознавство, галузь мовознавства, що займається прагматичним вивченням мовленнєвих жанрів.

Жаргон, див. Арго.

Жаргонізм, слово та вислів, запозичене до літературної мови з будь-якого жаргону.

Жес мови, сім'я мов корінних народів Південної Америки.

Железняк, Микола Григорович (1960), мовознавець, директор Інституту енциклопедичних досліджень НАН України.

Желехівка, фонетична система правопису української мови, створена Є. Желехівським.

Желехівський, Євген Ісронімович (1844–1885), лексикограф і фольклорист, автор «Малорусько-німецького словаря».

Женевська лінгвістична школа, одна з шкіл соціологічного напрямку в мовознавстві, що безпосередньо спиралась на ідеї «Курсу загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра.

Жестів мова, комунікативні системи, план вираження яких будується не на акустичній, а на жестикулярно-мімічній основі.

Жива мова, мова, яка в конкретний історичний момент є розмовною мовою народу.

Жилко, Федот Трохимович (1908–1995), український мовознавець-діалектолог, науковий організатор випуску «Атласу української мови».

Жильєрон, Жуль (1854–1926), лінгвіст, лідер школи лінгвістичної географії.

Жирмунський, Віктор Максимович (1891–1971), лінгвіст і літературознавець, академік АН СРСР (1966).

Житецький, Павло Гнатович (1837–1911), мовознавець та лексикограф, діяч українського національного руху, член-кореспондент Петербурзької АН (1898), дійсний член НТШ.

Жовтобрюх, Михайло Андрійович (1905–1995), мовознавець, дослідник мови українських ЗМІ.

З, десята літера української абетки, присутня в інших кириличних алфавітах.

Завадовський, Іван Іванович (1887–1932), український мовознавець, педагог.

Загальна семантика, Див. Семантика (у мовознавстві).

Загальна типологія, типологія, яка вивчає найзагальніші проблеми, пов'язані з виявленням спільних рис усіх мов світу.

Загальна фонетика, див. Фонетика.

Загальне мовознавство, див. Мовознавство.

Загальні назви, узагальнені назви однорідних предметів і явищ.

Загнітко, Анатолій Панасович (1954), мовознавець, член-кореспондент НАН України (2012).

Задньоязикові звуки, приголосні звуки, під час вимови яких задня частина язика змикається з м'яким піднебінням.

Займенник, частина мови, що вказує на предмети, онаки предметів або кількість, не називаючи їх.

Займенникові (вказівні) слова, лексико-семантичний клас слів, що належать до різних частин мови і мають «займенниковий» тип лексичного значення.

Закінчення (флексія), у флективних мовах — словозмінний і формотворчий афікс, що не входить до складу основи.

Закревський, Микола Васильович (1805–1871), історик, етнограф, мовознавець, письменник.

Закритий склад, див. Склад.

Закриті голосні, див. Склад.

Залізняк, Андрій Анатолійович (1935 – 2017), російський мовознавець, академік РАН (1997).

Заперечення, вихідна, семантично нерозривна смислова категорія, яка вказує на те, що зв'язок, встановлений між компонентами речення на думку мовця насправді не існує або що відповідне стверджувальне речення заперечується мовцем.

Заперечне речення, речення, у якому заперечена дія, стан або ознака, виражена присудком.

Заперечні слова, слова, що виражають заперечення.

Запозичені слова, слова, запозичені з однієї мови до іншої.

Застаріле значення слова, значення або одне зі значень слова, яке сучасні мовці сприймають як елемент періодів розвитку мови.

Застарілі слова, слова, що вийшли з активного вжитку, які мовці сприймають як елемент попередніх етапів мовного розвитку, а не як невід'ємну складову частину сучасної мови.

Захау, Карл Едуард (1845–1930), лінгвіст-семітолог.

Західногерманські мови, підгрупа мов у складі германської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Західнороманські мови, підгрупа мов у складі романської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Західносемітське письмо, група консонантних писемних систем, ви-
найдених у сер. 2 тис. н. е. — поч. 1 тис. до н. е.

Західносемітські мови, група мов у складі семітської сім'ї мов.

Західнослов'янські мови, підгрупа мов слов'янської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Збільшувальні утворення, див. Аугментативи.

Звертання, слово або словосполучення, що означає особу або предмет до яких звертаються.

Звуки мови, найменша неподільна мовна одиниця, яку утворюють органи мовлення за одну артикуляцію.

Звукове письмо, тип письма, в якому графічні знаки позначають склади або окремі звуки.

Звуконаслідувальна (ономатопетична) теорія, одна з теорій походження мови, згідно з якою мова виникла в результаті наслідування людиною звуків природи.

Звуконаслідування (ономатопея), закономірний не довільний фонетично мотивований зв'язок між фонемами слова та звуковою (акустичною) ознакою денотата, що лежить в основі номінації.

Зданевич, Борис Іванович (1886–1966), сходознавець-лінгвіст, дослідник стародруків.

Зілінський, Іван Михайлович (1879–1952), український мовознавець та фольклорист, дійсний член НТШ.

Зіставна граматики, див. Граматики.

Зіставна лексикологія, див. Лексикологія.

Зіставна фонетика, див. Фонетика.

Зіставна фонологія, див. Фонологія.

Зіставне мовознавство, див. Мовознавство.

Зменшувальні утворення, див. Демінутиви.

Зміст, інформація, присутня у висловлюванні мовця.

Знак мовний, матеріально-ідеальне утворення (двостороння одиниця мови), що репрезентує предмет, якість, відношення дійсності.

Знак оклику, розділовий знак, який свідчить про емоційну насиченість висловлювання.

Знак питання, розділовий знак, що ставиться для вираження питання або сумніву.

Знаки розділові, див. Пунктуація.

Знахідний відмінок, відмінок, що відповідає на запитання «Кого? Що?».

Значення слова, див. Граматичне значення; Лексичне значення.

Значення (у мовознавстві), 1) відбиття предмета дійсності (явища, відношень, якості, процесу) у свідомості, яке стало фактом мови внаслідок закріплення сталого й непорушного його зв'язку з певним звучанням; 2) сукупність функцій мовних одиниць, те, що вони позначають, виражають і становить їхній зміст; буває пряме і переносне.

Зовнішні чинники мовних змін, позамовні фактори (політичні, соціальні, демографічні), що впливають на еволюцію мови.

Зубні звуки, різновид приголосних звуків, у творенні яких беруть участь зуби.

И, одинадцята літера української абетки, присутня в інших кирилических алфавітах.

І, дванадцята літера української абетки, присутня в інших кирилических алфавітах.

Іберійсько-кавказькі мови, див. Кавказькі мови.

Іванов, В'ячеслав Всеволодович (1929–2017) лінгвіст, семіотик, антрополог, академік РАН (2000).

Івіч, Павле (1924–1999), мовознавець, фахівець зі слов'янської діалектології та фонології, стандартизував сербську мову.

Іврит, сучасний літературний стандарт давньоєврейської мови, мова західносемітської групи семітської сім'ї.

Івченко, Анатолій Олександрович (1953), мовознавець, лексикограф, член Комісії зі слов'янської фразеології при Міжнародному комітеті славістів, член Бюро Міжнародної асоціації українців (1993–1999).

Ідіолект, сукупність особливостей мовлення конкретного мовця.

Ідіом, спільна назва для різних форм побутування мови (літературна мова, діалект, соціолект тощо).

Ідіома, див. Фразеологізм.

Ідзуцу, Тосіхіко (1914–1993), філософ, ісламознавець, лінгвіст, перекладач.

Ієрогліф, писемний знак у ієрогліфічних системах письма.

Ієрогліфічне письмо, система письма, у якій лексичне значення передається одним знаком.

Ізогласа, умовна лінія між зонами поширення певних діалектних явищ.

Ізраельсон, Яків Ізраїлевич (1856–1926), орієнталіст-мовознавець (гебраїст, арабіст), журналіст, перекладач.

Ікавізм, перехід давнього «ять», а також «о» і «е» в закритих складах у «і», що розвинувся у процесі еволюції української мови.

Іларіон, митрополит, див. Огієнко Іван Іванович.

Ілрійська мова, одна з мов догрецького населення Балканського півострова, близькоспоріднена з балканською мовою.

Ілліч-Світич, Владислав Маркович (1934–1966), мовознавець-компаративіст, обґрунтував нестратичну теорію.

Ільїнський, Григорій Андрійович (1876–1937), мовознавець-славіст, член-кореспондент АН СРСР (1921).

Іменник, частина мови, що позначає предмети, істот або абстрактні явища.

Імперфект, форма дієслова минулого часу недоконаного способу.

Ім'я, слово або словосполучення, що позначає особу або предмет.

Інверсійний словник, словник, у якому слова розміщуються у зворотному порядку.

Інгуська мова, мова вайнахської групи нахсько-дагестанської мовної сім'ї.

Індійські мови (індоарійські мови), група мов індоєвропейської сім'ї.

Індоєвропейські мови, мовна сім'я, одна з найбільших сімей мов Євразії, що поширилась протягом останніх 5 ст. також на Північну та Південну Америки, Австралію та частково Африку.

Індоєвропейістика, напрям у порівняльно-історичному мовознавстві, предметом якого є дослідження генетичних зв'язків між різними індоєвропейськими мовами.

Індологія, комплекс наукових дисциплін, предметом яких є дослідження мови, історії, культури й літератур індійських народів.

Індонезійська мова, державна мова Індонезії, літературна форма якої склалася на основі малайської мови.

Індонезійські мови, умовно виокремлена група мов австронезійської сім'ї, поширених на території Індонезії; окремі індонезійські мови є генетично ближчими до інших мов тієї ж сім'ї, ніж до інших індонезійських мов.

Інструментатив, див. Орудний відмінок.

Інтернаціоналізм (у мовознавстві), слово або вислів, поширені в багатьох мовах.

Інтерференція, процес взаємовпливу двох мов, що полягає у взаємному накладанні явищ однієї мови на явища іншої у мовленні мовця або групи мовців.

Інтерфікс, афікс, що з'єднує основи у складному слові і не несе смислового навантаження.

Інтонція, сукупність звукових засобів, що передають емоційне ставлення або смисловий характер вислову.

Інфікс, вставлений під час словозміни чи словотворення у середину кореня слова афікс.

Інфінітив, невизначена форма дієслова.

Іранізм, див. Запозичені слова.

Іраністика, комплекс наукових дисциплін, предметом яких є дослідження мови, історії, культури й літератури індійських народів.

Іранські мови, група мов у складі індоєвропейської сім'ї.

Ірландська мова, мова кельтської групи індоєвропейської сім'ї, одна з державних мов Ірландії.

Ірокезькі мови, сім'я мов корінного населення Північної Америки.

Ісландська мова, мова германської групи індоєвропейської сім'ї, державна мова Ісландії.

Іслямов, Асан Іслямович (1907–?), тюрколог-мовознавець, педагог, прихильник переходу кримськотатарської мови на кирилицю, один із редакторів «Тлумачного словника кримськотатарської мови».

Іспанська мова (кастильська мова), мова романської групи індоєвропейської сім'ї.

Історизми, слова на позначення явищ, які не існують у сучасному побуті.

Істоти–неістоти категорія, граматична категорія, що є мовним вираженням поділу означуваних іменниками об'єктів на живих і неживих.

Італійські мови, група мертвих мов індоєвропейської сім'ї, що до 1 тис. до н. е. були поширені на Аппенінському півострові.

Італійська мова, мова романської групи індоєвропейської сім'ї.

І, тринадцята літера української абетки.

Їдиш, мова євреїв-ашкеназів, що належить до германської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Й, чотирнадцята літера української абетки, присутня в інших кирилических алфавітах.

Йордан, Йоргу (1888–1986), мовознавець, журналіст, політик.

Йоруба, мова сім'ї ква, поширена в Західній Африці.

Йотація, йотування, м'ява звука [й] перед голосним, на початку слова або між голосними звуками.

К, п'ятнадцята літера української абетки.

Кабардино-черкеська мова, мова абхазо-адигської сім'ї мов, поширена на Північному Кавказі.

Кабільська мова, мова берберо-лівійської сім'ї, поширена в Алжирі.

Кавказознавство, комплексна наукова дисципліна, що вивчає мови, культури, літератури й історію народів Кавказу.

Кавказькі мови, мовний союз, що об'єднує мови (генетично неспоріднені або віддалено споріднені), поширені на Кавказі.

Каганович, Наум Аркадійович (1903–1938), мовознавець, один із керівників підготовки «Українського правопису» 1933, активний учасник русифікації української літературної мови, член-кореспондент ВУАН (1934).

Казанська мовознавча школа, напрям у мовознавстві.

Казанський, Микола Миколайович (1952), лінгвіст, фахівець у царині класичної філології і порівняно-історичного вивчення індоєвропейських мов, академік РАН (2006).

Казахська мова, мова тюркської сім'ї мов, державна мова Казахстану.

Калинович, Михайло Якович (1888–1949), мовознавець, академік АН УРСР (1939).

Калмицька мова, мова монгольської сім'ї мов, поширена в Поволжі.

Калька, слова або словосполучення, утворені за зразком іншомовних слів шляхом буквального перекладу їхніх частин.

Кандзі, ієрогліфічна писемність японської мови.

Каннада, мова дравидської мовної сім'ї, державна мова штату Карнатака.

Канцеляризми, слова і сталі словосполучення ділового стилю мови, відсутні в повсякденному мовленні.

Караванський, Святослав Йосипович (1920–2016), мовознавець, письменник, перекладач з англійської, укладач словників, учасник правозахисного руху в СРСР, член Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод у місцях позбавлення волі (1979).

Караджич, Вук Стефанович (1787–1864), мовознавець, перекладач, реформатор сербської літературної мови та упорядник сербської кирилиці.

Караїмська мова, група трьох близькоспоріднених діалектів кипчацької групи тюркської сім'ї мов, кожен із яких має власний літературний стандарт.

Каракалпакська мова, мова тюркської сім'ї мов, поширена в Узбекистані.

Карачаєво-балкарська мова, мова тюркської сім'ї мов, поширена на Північному Кавказі

Карельська мова, мова фінської групи фіно-угорської сім'ї мов.

Карлуцькі мови, група мов у складі тюркської сім'ї.

Карпенко, Юрій Олександрович (1929–2009), мовознавець, член-кореспондент НАН України (2006).

Картвельські мови, мовна сім'я, поширена на Південному Кавказі.

Карцевський, Сергій Осипович (1884–1955), лінгвіст, педагог, один із основоположників женецької школи мовознавства.

Катакана, різновид японського складового письма.

Каталанська мова, мова романської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Категорія мовна, будь-яка група мовних елементів, які можуть використовуватися у класифікації мовних явищ.

Каузальність, семантична категорія, що вказує на певну подію або явище як причину іншої події або явища.

Ква мови, сім'я (або підсім'я у складі нігеро-конголезької сім'ї) мов, поширених у Західній Африці.

Квантитативний наголос, наголос, утворюваний подовженням наголошеного звука.

Кельтіберська мова, мертва мова кельтської групи індоєвропейської сім'ї мов, що була поширена на Іберійському півострові.

Кельтологія, комплекс наукових дисциплін, предметом яких є мови, культури, історія і літератури кельтських народів.

Кельтські мови, група у складі індоєвропейської сім'ї мов.

Керування, різновид підрядного зв'язку, за якого головне слово вимагає набуття залежним словом певної форми.

Кечуа, мова кечумарської сім'ї, одна з державних мов Болівії й Перу.

Кечумарські мови, умовно виокремлена сім'я мов, поширена на заході Південної Америки.

Кипчацькі мови, група мов у складі тюркської сім'ї.

Киргизька мова, мова тюркської сім'ї мов.

Кирилиця, графічна система, створена для слов'янських мов у 2 пол. 1 тис. н. е.

Кириченко, Ілля Микитович (1889–1955), мовознавець, член-кореспондент АН УРСР (1951).

Керування, різновид підрядного зв'язку, за якого форма залежного слова визначається формою головного.

Кисілевський, Кость (1890–1974), мовознавець, діалектолог і педагог, укладач словників, дійсний член НТШ (1932).

Китаїстика, комплекс наукових дисциплін, предметом яких є китайська мова, література, культура, фольклор, історія Китаю тощо.

Китайська мова, мова у складі китайсько-тибетської сім'ї мов.

Китайська мовознавча традиція, традиція опису мови, що почала формуватися в Китаї наприкінці 1 тис. до н. е.

Китайське письмо, ієрогліфічна писемність китайської мови.

Китайсько-тибетські мови, сім'я мов, поширена в Азії.

Кількісні методи дослідження мов, методи мовознавчих досліджень, що полягають у підрахунку або вимірюванні кількісних показників будь-яких мовних одиниць.

Кіпу, вузликова знакова система, у минулому поширена в Південній Америці.

Класифікація мов, поділ мов з генетичною спорідненістю, типологічними ознаками або іншими рисами.

Клаузер, Йосип Львович (1874–1958), історик, літературознавець, лінгвіст, політик-сіоніст, один з ініціаторів відродження івритської культури, перший редактор «Єврейської енциклопедії» на івриті.

Клименко, Ніна Федорівна (1939–2018), мовознавець, член-кореспондент НАН України (2006).

Клинопис, писемна система низки мов Близького й Середнього сходу, що побутувала від межі 4–3 тис. до н. е. до сер. 1 тис. до н. е.

Кличний відмінок, відмінок, у якому вживається іменник під час звертання.

Кобилянський, Юліан Юліанович (1859–1922), педагог, мовознавець-лексиколог, укладач словників, перекладач творів Г. Гейне та Ф. Шіллера українською мовою.

Кодифікація норми, систематизація мовних явищ у процесі формування літературної норми.

Койне, стандартизована мова або діалект, що виникла в результаті контактів між двома взаємозрозумілими різновидами (діалектами) однієї мови; койне з'являється як новий додатковий спільний розмовний варіант діалектів, але не змінює при цьому самі існуючі діалекти.

Койсанські мови, гіпотетична макросім'я мов, поширених в Африці.

Колесса, Олександр Михайлович (1867–1945), український літературознавець та мовознавець, громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ.

Комі мова, мова фінської групи фіно-угорської сім'ї мов.

Комі-пермяцька мова, мова фінської групи фіно-угорської сім'ї мов.

Компаративістика, див. Порівняльно-історичне мовознавство.

Компетенція мовна, знання учасниками комунікації мови (мовного коду), правил, за якими породжуються правильні мовні конструкції та повідомлення.

Комунікативна функція мови, див. Функції мови.

Комуніканти, особи, які беруть участь у комунікації (спілкуванні): адресант (мовець, автор повідомлення, той, хто пише) і адресат (слухач, читач, той, хто сприймає повідомлення).

Комунікативна лінгвістика, напрям мовознавства, що вивчає мовне спілкування, яке складається з таких компонентів як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код (засоби повідомлення).

Комунікація, акт спілкування.

Конвергенція (в мовознавстві), 1) зміни, що приводять до збільшення схожості або навіть до збігу різних звуків мови; 2) розвиток схожих рис в кількох мовах (як споріднених, так і неспоріднених) унаслідок територіальної близькості або близького контакту.

Конверсія (у мовознавстві), 1) спосіб утворення слова внаслідок зміни його граматичних характеристик (наприклад, перехід з однієї частини мови в іншу); 2) спосіб утворення нових слів шляхом зміни парадигми слова (кум – кума).

Конеський, Блаже (1921–1993), поет, письменник, есеїст, літературознавець, філолог, лінгвіст, один із творців сучасної македонської літературної мови.

Конкорданс, 1) словник, у яких зареєстровано слова, що їх використав письменник у своїй творчості, наводяться значення, в яких ці слова вжиті; 2) особливий тип словника, в якому кожне слово або поняття розташовані в алфавітному порядку з мінімальним контекстом і всіма випадками вживання у цьому тексті.

Конкретне мовознавство, мовознавство, яке вивчає окремі (конкретні) мови.

Кононов, Андрій Миколайович (1906–1986), лінгвіст-тюрколог, академік АН СРСР (1974).

Конотація лексична, співзначення слова, яке супроводжує його основне значення.

Консонантизм, сукупність приголосних будь-якої мови.

Консонантне письмо, писемність, у якій кожен знак позначає окремий склад.

Контакти міжмовні, контакти мовні, взаємовпливи двох мов, наслідком яких є зміни окремих елементів однієї або обох із них.

Контамінація, поєднання складових двох різних одиниць мови в акті мовлення.

Контекст, фрагмент тексту, частиною якого є досліджувана мовна одиниця.

Контрастивна лінгвістика, напрям у мовознавстві, що полягає у співставному дослідженні споріднених або неспоріднених мов.

Конфікс, складений афікс, що становить собою єдність префікса з іншими морфемами (суфіксом, постфіксом).

Копач, Іван (1870–1953), мовознавець та літературознавець, дійсний член НТШ (1935).

Копенгагенський лінгвістичний гурток, неформальна група дослідників із Данії та інших країн, що активно діяв у сер. 20 ст.

Коптілов, Віктор Вікторович (1930–2009), мовознавець, теоретик перекладу, перекладач з польської, англійської, німецької і французької літератур, укладач словників.

Коптська мова, мова, що розвинулася внаслідок еволюції давньоєгипетської мови, використовується в богослужінні Коптської церкви.

Коптське письмо, писемність коптської мови, створена на основі грецького письма.

Корейська мова, мова-ізолят, частиною дослідників зараховувана до алтайської макросім'ї мов.

Корейське письмо, писемні системи, що використовуються в корейській мові (хангиль та ханча).

Кореляція, взаємний зв'язок одиниць мови.

Кореневі мови (аморфні мови), мови, які не мають афіксів та виражають відношення між словами або за допомогою об'єднання кількох слів між собою за способом прилягання, або за допомогою службових слів.

Корінь, морфема, яка несе в собі лексичне значення слова і утворює словотвірне гніздо споріднених слів.

Корнська мова, мова кельтської групи індоєвропейської сім'ї мов (вимерла у 19 ст., реконструйованим відродженням варіантом корнської володіє понад 3 тис. осіб).

Костельник, Гавриїл (1886–1947), теолог, мовознавець, громадський діяч.

Котвич, Владислав Людвигович (1872–1944), лінгвіст, сходознавець, монголіст, дослідник у галузі алтаїстики, монгольської та манжурської філології.

Кравченко, Василь Григорович (1862–1945), мовознавець-діалектолог, етнограф, дослідник фольклору Волині.

Крапива, Кіндрат Кіндратович (1896–1991), письменник, мовознавець, класик білоруської літератури.

Крапка, розділовий знак.

Креольські мови, мови, основою для творення яких були піджини.

Кримський, Агатангел Юхимович (1871–1942), історик-орієталіст, мовознавець, письменник, основоположник української наукової школи сходознавства, один з організаторів УАН (1918), дійсний член НТШ (1903).

Кримськотатарська мова, мова кримських татар, поєднує риси кипчацької й огузької груп тюркської сім'ї мов.

Крито-мікенська писемність, писемні системи, що використовувалися представниками крито-мікенської культури острова Крит (поділяється на дві системи малюнкового письма і дві системи лінійного письма, одну з яких дешифровано).

Кузеля, Зенон Францискович (1882–1952), мовознавець, бібліограф, фольклорист, історик, журналіст, етнограф, укладач словників, дійсний член НТШ (1909).

Кулішівка, фонетична система правопису української мови, розроблена П. Кулішем.

Кун, Франц Фелікс Адальберт (1812–1881), лінгвіст, фольклорист, історик, автор гіпотези про індогерманський пранарод.

Курдська мова, мова іранської групи індоєвропейської сім'ї мов, поширена в Іраку, Ірані, Туреччині, Азербайджані; має кілька літературних норм, які часто вважаються окремими літературними мовами.

Курило, Олена Борисівна (1890–1946), мовознавець, діалектолог, автор популярних підручників з української мови, творець української наукової термінології.

Кушитські мови, сім'я мов, поширена у Північно-Східній Африці.

Кхмерська мова, мова мон-кхмерської групи австралійської сім'ї мов, поширена у Південно-Східній Азії, державна мова Камбоджі.

Л, шістнадцята літера української абетки.

Лабіалізація, огублення звуків, тобто округлення губ під час вимови звуків.

Лабіалізовані звуки, голосні звуки, під час вимови яких губи витягуються вперед, а між ними утворюється округлий отвір або губи дуже витягуються вперед, а м'яке піднебіння піднімається вгору і закриває прохід у носову порожнину.

Лабіальні звуки, див. Губні звуки.

Лабіо-дентальні (губно-зубні) звуки, див. Губні звуки.

Лабов, Вільям (1927), мовознавець, один із засновників соціолінгвістики.

Лавровський, Микола Олексійович (1825–1899), мовознавець, історик, засновник Харківського історико-філологічного товариства.

Ладіно, мова євреїв-сефардів, що належить до романської групи індо-європейської сім'ї мов.

Лайлива лексика, див. Вульгаризми.

Ланге, Тор Неве (1851–1915), поет, мовознавець, перекладач українського фольклору.

Лаоська мова, мова тайської групи китайсько-тибетської сім'ї мов.

Лапки, парний розділовий знак («») для відокремлення прямої мови, цитат, назв тощо.

Ларингал, 1) приголосний, що артикулюється в гортані; 2) в індоєвропейістиці – невизначений поствелярний звук, що дозволяє пояснити вокалічну постановку кореня.

Ларингальна теорія, теорія найдавнішого складу, походження і чергування індоєвропейських голосних, яка виходить з існування у прамові особливих фонем, умовно названих ларингалами.

Ларін, Борис Олександрович (1893–1964), мовознавець, член-кореспондент НАН України (1945).

Ларусс, П'єр (1817–1875), філолог, письменник, педагог, мовознавець, лексикограф, видавець, засновник видавництва Larousse, яке з часом перетворилося на найбільший видавничий центр Європи.

Латинізм, див. Запозичені слова.

Латинська мова, латина, мова індоєвропейської сім'ї, що сформувалася на Аппенінському півострові; панівна мова Римської республіки й Римської імперії, основна літературна мова Західної і Центральної Європи в період Середньовіччя.

Латинське письмо, графічна система, створена для латинської мови у сер. 1 тис. до н. е. Широко використовується в сучасних мовах.

Латиська мова, мова балтійської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Латишев, Василь Васильович (1855–1921), мовознавець, епіграфіст та історик.

Лезгинська мова, мова лезгінської підгрупи нахсько-дагестанської мовної сім'ї.

Лексема, одиниця лексичного рівня мови, слово в усій сукупності його лексичних значень і взаємопов'язаних форм.

Лексика, сукупність слів, що входять до складу будь-якої мови, а також мови конкретного автора, тексту тощо.

Лексикалізація, процес переходу словосполучення у стійкий вираз, що еквівалентний окремому слову.

Лексико-граматичні розряди (категорії), граматично релевантні групи слів у межах певної частини мови, для яких характерна певна семантична ознака (збірність, речовинність, зворотність тощо).

Лексико-семантичне поле, сукупність лексичних одиниць, об'єднаних спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників), які відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ.

Лексико-семантичний спосіб словотворення, див. Словотворення.

Лексико-синтаксичний спосіб словотворення, див. Словотворення.

Лексикографія, 1) розділ мовознавства, що розробляє теоретичні принципи укладання словників; 2) збір слів певної мови, упорядкування їх у систему й видання у вигляді словників; 3) сукупність словників певної мови або галузі знань.

Лексикологія, розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад (лексику) певної мови.

Лексикон, 1) застаріла назва словника; 2) запас слів певної особи або соціальної групи.

Лексична норма, сукупність загальноприйнятих у мові правил слововживання.

Лексичне гніздо, група споріднених слів, що об'єднані одним коренем.

Лексичне значення, значеннєве наповнення слова як відбиття відношень між звуковим комплексом та об'єктивною реальністю, яку позначає це слово.

Лексичний фонд, сукупність усіх слів певної мови.

Ленінградська фонологічна школа, науковий напрям у дослідженні звукового рівня мови, що об'єднував дослідників, які працювали в м. Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург).

Лер-Сплавінський, Тадеуш (1891–1965), філолог-славіст.

Лескін, Август (1840–1916), мовознавець, один з чільних представників школи молодограматиків.

Летуністика, див. Балтистика.

Литовська мова, мова балтійської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Литуаністика, див. Балтистика.

Лівійське письмо, консонантне письмо, одне з найдавніших в Африці. Генетично походить від семітських квазіалфавітних систем.

Лігатура, 1) написання двох або кількох літер одним письмовим знаком; 2) сполучення слів за допомогою спільного показника синтаксичного зв'язку, який уживаний у різних словосполученнях.

Лінгва франка, мова-посередник, яка у функціональному аспекті відіграє роль засобу спілкування між носіями різних етнічних мов і культур.

Лінгвальна діяльність, поняття людського мовлення загалом, власність, притаманна людині як такій.

Лінгвальна одиниця, див. Мовна одиниця.

Лінгвістика, див. Мовознавство.

Лінгвістика тексту, напрям лінгвістичних досліджень, об'єктом яких є правила побудови зв'язного тексту і його смислові категорії, що виражаються за цими правилами.

Лінгвістична географія, мовознавча дисципліна, розділ діалектології, що вивчає територіальне поширення мовних явищ та їхніх сукупностей, а також діалектний ландшафт мовного простору.

Лінгвістична прагматика, напрям сучасної лінгвістики, який ґрунтується на виявленні та описі функціонування суб'єктивного чинника в мові, мовленні та комунікації як модусах існування живої природної людської мови.

Лінгвістична статистика, використання статистичних методів під час дослідження мовної системи загалом або окремих текстів.

Лінгвістична типологія, див. Типологічне мовознавство.

Лінгвістичний аналіз тексту, галузь мовознавства, об'єктом дослідження якої є текст.

Лінгвістичний закон, певне загальне правило, загальна закономірність характерна для даної мови, різних мов або мови взагалі.

Лінгвістичної відносності гіпотеза, концепція, згідно з якою структура мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання світу.

Лінгвокультурна взаємодія, результат лінгвокультурних контактів, що виявляється у взаємовпливі мов і культур.

Лінгвонім, назви або діалектів, якими послуговується та чи інша етнічна спільнота.

Лінгвосеміотика, мовознавча дисципліна, яка розглядає мову як знакову систему.

Лінгвостилістика, наука про мовні стилі, види й типи мовлення.

Лінгвоцид, цілеспрямована політика, метою якої є максимальне обмеження використання певної мови на певній території.

Лінійне письмо, письмо, графеми якого утворюються сукупністю літер.

Літера, графічний знак для передачі на письмі фонем.

Літературна мова, унормована мова, що обслуговує культурні потреби суспільства й виконує комунікативну функцію в художній літературі, науці, публіцистиці, державних установах, ЗМІ, церкві тощо.

Літтре, Еміль (1801–1881), філософ, історик, мовознавець, лексикограф, перекладач, енциклопедист, автор «Словника французької мови».

Лобек, Крістіан Август (1781–1860), мовознавець.

Логічний наголос, інтонаційне виокремлення слова, що важливе з погляду змісту повідомлення.

Логічний напрям у мовознавстві, сукупність течій, концепцій, що вивчають мову в її зв'язках із мисленням та знанням і орієнтуються на певні школи в логіці та філософії.

Логограма, знак на позначення слова або словотвірної основи у словесно-складових писемних системах.

Лозинський, Йосип Іванович, (1807–1889) етнограф, мовознавець, публіцист, греко-католицький письменник, діяч українського національного відродження.

Локатив, див. Місцевий відмінок.

Лондонська школа, один із напрямів структурної лінгвістики.

Лопатинський, Лев Григорович (1842–1922), мовознавець, етнограф, дослідник мов народів Кавказу.

Лоренц, Фрідріх (1870–1937), мовознавець-славіст, етнограф та історик.

Лотоцький, Олександр Гнатович (1870–1939), письменник, літературознавець, мовознавець, політик, дійсний член НТШ (1900).

Лувійська ієрогліфічна мова, мертва хетто-лувійська мова лувійсько-лікійської підгрупи, що була поширена на південному заході Малої Азії, близька до лувійської клинописної мови.

Лувійська мова (лувійська клинописна мова), мертва хетто-лувійська мова лувійсько-лікійської підгрупи, що була поширена на південному заході Малої Азії.

Лужицькі мови, дві літературні мови (верхньо- і нижньолужицька), сформовані на базі двох груп західнослов'янських діалектів, поширених на сході Німеччини.

Лукашевич, Платон Якимович (бл. 1809–1887), етнограф, фольклорист, автор псевдонаукових мовознавчих гіпотез.

Лучкай, Михайло (1789–1843), мовознавець, фольклорист, історик.

Люй Шусян (1904–1998), мовознавець, засновник словесно-семантичного словоцентризму в китайській граматиці.

Ляпунов, Борис Михайлович (1862–1943), мовознавець-славіст, академік АН СРСР (1923).

М, сімнадцята літера української абетки, присутня і в інших кирилических алфавітах.

Мадяризм, див. Запозичені слова.

Майбутній час, час дієслова, що позначає дію після акту мовлення.

Майргофер, Манфред (1926–2011), мовознавець-індоевропеїст, впорядник етимологічного словника санскриту та санскритської граматики.

Майя писемність, ієрогліфічна писемність народів майя.

Майя-кіче мови, сім'я індіанських мов, поширена в південній Мексиці, Гватемалі і Белізі.

Макаронізми, 1) чужомовні слова або вислови зі збереженням власних граматичних форм; 2) чужомовні слова, надміру вживані в усній та писемній мові, жартівливо перекручені на лад іншої мови слова.

Макарушка, Остап (1867–1931), мовознавець, педагог, дійсний член НТШ (1919).

Македонська мова, мова південнослов'янської підгрупи слов'янської групи індоевропейських мов.

Макросім'я, рівень гіпотетичної віддаленої спорідненості мов, виведеної через наявність у них окремих типологічних подібностей.

Максим Грек (1470–1556), православний чернець, перекладач, мовознавець.

Максимовичівка, етимологічна система правопису української мови, розроблена М. Максимовичем.

Малагасійська мова, мова західної підгілки малайсько-полінезійської гілки австронезійської сім'ї мов.

Малайзійська мова, див. Малайська мова.

Малайська мова, мова західної підгілки малайсько-полінезійської гілки австронезійських мов, за традиційною класифікацією належать до індонезійських мов.

Малаялам, мова південної групи дравідійських мов, поширена у південно-західній Індії, офіційна мова штату Керала.

Мальдівська мова, дівехі, мова індійської групи індоевропейської сім'ї мов, поширена на Мальдівах, в Індії, на острові Мінікой.

Мальсагов, Заурбек Куразович (1894–1935), письменник, лінгвіст, етнограф, творець інгуського алфавіту на латинській основі.

Мальтійська мова, мова південно-центральної групи семітської мовної сім'ї, поширена на Мальті.

Мандарин, див. Китайська мова.

Манде мови, група мов нігеро-конголезької сім'ї, поширена в Західній Африці.

Маніпурська мова, мова групи кукі-нага тибето-бірманської гілки китайсько-тибетської сім'ї мов. Поширена в індійських штатах Маніпур, Асам, Тріпур, а також у Бангладеш, М'янмі і Таїланді.

Мансійська мова, мова угорської групи фіно-угорської мовної сім'ї, поширена на лівому березі Обі та її приток у Тюменській і Свердловській обл. Росії.

Маньчжурська мова, мова південної підгрупи тунгусо-маньчжурської сім'ї мов, поширена в Північно-Східному і Північно-Західному Китаї.

Маньчжурське письмо, писемність маньчжурської мови, створена на основі уйгурського письма.

Маорі (мова), мова східнополінезійської групи полінезійської мовної сім'ї, поширена у Новій Зеландії.

Маратхі, мова південноарійської підгрупи індоарійської групи індоєвропейської мовної сім'ї, поширена в індійському штаті Махараштра.

Марійські мови, спільна назва двох марійських мов з окремими нормами правопису (лукової марійської й гірської марійської), належить до фінської групи фінно-угорської мовної сім'ї.

Марр, Микола Якович (1864–1934), мовознавець-сходознавець та археолог, академік Петербурзької АН (1912), віце-президент АН СРСР (1930–1934), засновник вірменської та грузинської шкіл сходознавства, творець яфетичної теорії походження мов (марризму).

Марризм, псевдонаукова мовознавча теорія, розроблена М. Я. Марром.

Мартіне, Андре (1908–1999), мовознавець, один з останніх великих теоретиків структуралізму.

Марузо, Жуль (1878–1964), мовознавець-латинист.

Матвєєв, Олександр Костянтинович (1926–2010), мовознавець, член-кореспондент Російської АН (1991).

Математична лінгвістика, дисципліна на межі математики й лінгвістики, яка займається розробкою формальних інструментів для аналізу природних і штучних мов.

Мейє, Антуан (1866–1936), мовознавець, славіст, іноземний член ВУАН (з 1924).

Меланезійські мови, група мов Океанії, що не мають ознак генетичної спорідненості, однак ряд її мов разом із полінезійськими і, вірогідно, мікронезійськими мовами складають східно-океанську групу і тим самим протиставляються іншим мовам Меланезії.

Мелетій (Смолітицький) (бл. 1578–1636), священнослужитель православної та греко-католицької (з 1627) церков, богослов, полеміст, мовознавець, автор «Граматики слов'янської», що систематизувала церковнослов'янську мову.

Мелодика мовлення, основний компонент інтонації, що проявляється у зміні частоти основного тону, який розгортається у часі.

Мельничук, Олександр Савич (1921–1997), мовознавець, академік АН УРСР (1985).

Мельчук, Ігор Олександрович (1932), лінгвіст, автор теорії «Сенс ↔ Текст».

Менська мова, мертва мова кельтської групи індоєвропейської мовної сім'ї, що була поширена на острові Мен.

Мертві мови, мови, які не використовуються в повсякденному спілкуванні мовців.

Месроп Маштоц (361/362—440), теолог, лінгвіст, творець вірменської абетки, просвітител, перекладач Біблії.

Метамова, мова, засобами якої досліджуються і описуються властивості деякої іншої мови.

Метамовна функція, функція мови бути засобом дослідження і опису мови в термінах самої мови.

Методологія (в мовознавстві), сукупність методів мовознавчих досліджень.

Метонімія, процес перенесення форми мовної одиниці з одного позначуваного предмета або явища на інше за ознакою подібності, доточності тощо.

Мещанинов, Іван Іванович (1883–1967), мовознавець, етнограф та археолог, один із піонерів типологічного мовознавства в Росії та дешифрування мови держави Урарту, академік АН СРСР (1932).

Милозвучність мовлення, звукова організація мовлення, гармонійне звучання певних мовних елементів, що сприяє ефективнішому ілюкативному впливу.

Минулий час, час дієслова, що передує теперішньому, означає дію в минулому.

Михальчук, Костянтин Петрович (1840–1914), мовознавець, етнограф, громадський діяч, діалектолог-україніст, дійсний член НТШ (1911).

Мідійська мова, мертва мова північно-західної групи іранської гілки індоєвропейської сім'ї мов.

Міжнародна асоціація гендерних і мовознавчих студій, міжнародне об'єднання дослідників гендерних аспектів лінгвістики, засноване 1999 р.

Міжнародна асоціація прикладної лінгвістики, міжнародна організація науковців, заснована 1964 р.

Міжнародна асоціація українців, міжнародне об'єднання науковців, заснована 1989 р.

Міжнародна лінгвістична асоціація, міжнародне об'єднання науковців, заснована 1943 р.

Міжнародний комітет славістів, міжнародне об'єднання науковців, створена 1955 р.

Мікромови слов'янські, слов'янські мовно-літературні утворення з малою кількістю носіїв, статус яких як окремих мов лишається дискусійним.

Мікронезійські мови, підгрупа мов у складі східної групи океанійських мов, що входить до східної «підгілки» малайсько-полінезійської гілки австронезійських сім'ї мов.

Мілетич, Любомир Георгієв (1863–1937), мовознавець, діалектолог, етнограф та історик, президент Болгарської АН (1926–1937), дійсний член НТШ (1924).

Міллер, Всеволод Федорович (1848–1913), мовознавець-санскритолог, етнограф, фольклорист, один із основоположників сходознавчої освіти у Російській імперії, академік Петербурзької АН (1911).

Місцевий відмінок, відмінок, що відповідає на запитання «На кому? На чому?».

Множина, граматична категорія притаманна деяким самостійним частинам мови, яка позначає множинність предметів і знаходить своє вираження у відповідних граматичних формах.

Мов класифікація, розподіл мов світу за певними таксономічними рубриками відповідно до загальних принципів, що лежать в основі дослідження, і на основі певних ознак

Мова, суспільний продукт, що виробляється колективом для забезпечення потреб у комунікації і зберігається в пам'яті членів колективу, а також у текстах, побудованих засобами даної мови.

Мова міжнаціонального спілкування, мова, якою послуговуються в багатонаціональних державах як мовою-посередником для спілкування представників різних національностей.

Мова національна, соціально-історична категорія, якою позначають мову, що є засобом спілкування нації.

Мовна одиниця, елементи системи мови, що мають різні значення і функції, утворюють рівні мовної системи (морфемний, фонемний тощо).

Мовленнєва діяльність, 1) один із трьох аспектів мови поряд із «психологічною організацією» та «мовною системою»; мовний матеріал, що включає суму окремих актів говоріння і розуміння; 2) один із видів діяльності (поряд із трудовою, пізнавальною тощо).

Мовленнєвий акт, складова повідомлення, цілеспрямована мовленнєва дія; одиниця нормативної соціомовної поведінки, яка розглядається в межах прагматичної ситуації.

Мовний апарат, сукупність мовних органів, унаслідок роботи яких утворюються звуки людського голосу.

Мовлення, усне й писемне використання мови для спілкування з іншими членами певного колективу або для внутрішнього монологу.

Мовна група, група схожих мов, що мають спільне походження і разом з іншими мовними групами входить до мовної сім'ї.

Мовна ситуація, сукупність форм існування (а також стилів) однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальних взаємовідносинах і функціональній взаємодії в межах певних географічних регіонів або адміністративно-територіальних утворень.

Мовна сім'я, сукупність, об'єднання кількох груп мов, що походять від однієї прамови.

Мовний союз, група мов, у яких спільні риси на певних мовних рівнях (найчастіше — на синтаксичному) витворилися не внаслідок спорідненості, а склалися поступово під впливом історичних і географічних чинників.

Мовознавства інститут імені О. О. Потебні НАН України, наукова установа, заснована 1930 р.

Мовознавство (журнал), науково-теоретичний журнал Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України та Українського мовно-інформаційного фонду, видається з 1967.

Мовознавство (наука), наука про мову, про функції та універсальні характеристики мови, її структуру, історичний розвиток.

Модальні слова, клас слів, що виражає ставлення мовця до висловленої думки.

Модальність, семантична категорія, що відображає відношення змісту висловлювання до дійсності.

Модель (у мовознавстві), схема або зразок, за яким з одиниць нижчого рівня побудовано одиницю вищого рівня.

Мозер, Міхаель (1969), мовознавець-славіст.

Молдавська мова, див. Румунська мова.

Молодограматизм, напрям у порівняльно-історичному мовознавстві, що поставив собі за мету досліджувати живі мови, які нібито розвиваються за суворими, без винятків, законами.

Молодописемні мови, мови, що раніше не мали писемності та мають невелику писемну традицію.

Моль Жюль фон (1800–1876), французький лінгвіст і орієталіст.

Монгольська мова, належить до монгольської групи мов, державна мова Монголії.

Монгольське письмо, писемність, створена на основі уйгурського алфавіту.

Монгольські мови, сім'я мов, поширена у Східній і Центральній Азії.

Моногенезу мов теорія, теорія про походження всіх мов світу від однієї прамови.

Монолог, усний, писемний або друкований текст однієї особи, розрахований на пасивне сприйняття іншими учасниками мовленнєвої взаємодії.

Моносилабізм, переважання односкладових слів у лексиці певної мови.

Монофтонг, голосний звук, артикуляція якого, на відміну від дифтонгів і трифтонгів, не поділяється на окремі елементи.

Мордовські мови, підгрупа фіно-волзької підгрупи фіно-угорської сім'ї мов.

Морф, найкоротший відрізок слова, що має самостійне граматичне або лексичне значення, реалізація морфеми у реальному мовленні.

Морфема, найменша неподільна частина слова, яка є носієм певного лексичного або граматичного значення й регулярно повторювана, відтворювана згідно з моделями певної мови.

Морфема нульова, несегментна морфема, що може бути виражена нульовою флексією, суфіксом або префіксом.

Морфеміка, розділ мовознавства, що вивчає значущі частини слова, описує структуру морфем, їхні типи, закономірності функціонування в словах тощо; складова частина вчення про словотвір.

Морфемний шов, межа, стик двох сусідніх морфем у слові.

Морфологічна класифікація мов, поділ мов світу на групи на основі схожості, спільності їхньої граматичної структури незалежно від спорідненості.

Морфологічний рівень мови, система механізмів мови, яка забезпечує побудову словоформ та їх розуміння.

Морфологічні категорії мови, граматичні категорії мови, до яких належать категорії роду, числа, відмінка, виду, часу, способу, особи.

Морфологія (у мовознавстві), 1) граматична будова слова; система притаманних мові морфологічних одиниць, категорій і форм, а також правил їх функціонування; 2) розділ граматики, який вивчає закономірності функціонування і розвитку цієї системи.

Морфонема, ряд фонем, що змінюють одна одну у межах тієї самої морфеми і представлені в її аломорфах.

Морфонологія, розділ мовознавства, який вивчає фонологічну структуру морфем і використання фонологічних відмінностей для вираження граматичних значень.

Москович, Вольф Абрамович (1936), філолог-славіст та культуролог, іноземний член АН України (1992).

Московська фонологічна школа, мовознавча школа, яка розглядала фонему як сукупність диференційних ознак.

Мотивація (у мовознавстві), семантична і формальна зумовленість значення похідного слова значеннями його складників; семантичні й формальні відношення між похідним і твірним словом.

Мукаржовський, Ян (1891–1975), естетик, лінгвіст, літературознавець, освітній і науковий діяч.

Мукла, ібн (853–940), арабський мовознавець та каліграф, родоначальник арабської каліграфії.

Мунен, Жорж (1910–1993), мовознавець, фахівець у галузі лінгвістичної семантики та перекладу.

Мюллер, Фрідріх Максиміліан (1823–1900), філолог, фахівець із загального мовознавства, індології, міфології, засновник школи природного міфу.

Н, вісімнадцята літера української абетки, присутня в інших кирилических алфавітах.

На-дене мови, сім'я мов корінного населення Північної Америки.

Назалізація, артикуляція звуків з виходом потоку повітря через ніс і рот.

Називний відмінок, відмінок, що відповідає на запитання «хто? що?».

Напівголосний звук, звук, який має риси голосного, але не утворює складу; нескладовий голосний.

Наріччя, найбільша діалектна одиниця, що об'єднує групу діалектів.

Наукової української мови інститут ВУАН (ІНУМ), науково-термінологічна установа, що діяла у 1921–1930.

Нахсько-дагестанські мови, сім'я мов, поширена на Північному Кавказі.

Невський, Микола Олександрович (1892–1937), мовознавець, фахівець з китайської, японської, айнської та тангутської мов.

Нейролінгвістика, міждисциплінарний науковий напрям на межі лінгвістики, психології й неврології, що вивчає мозкові механізми мовленнєвої діяльності.

Неологізми, слова-новотвори.

Непальська мова, мова індійської групи індоєвропейської сім'ї, державна мова Непалу.

Неповноголосся, фонетичне явище південно- й західнослов'янських мов, що виникло внаслідок занепаду редукованих голосних.

Непряма мова, спосіб передачі чужого мовлення без прямого цитування через включення у підрядну частину складнопідрядного речення.

Нерінг, Владислав (1830–1909), мовознавець-славіст та історик, ректор Університету Бреслау (тепер Вроцлавський університет) (1893–1909).

Нижнялужицька мова, див. Лужицькі мови.

Нігеро-конголезькі мови, сім'я мов, поширена в Екваторіальній Африці.

Нідерландська мова, мова германської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Нікітін, Петро Васильович (1849–1916), мовознавець, філолог-класик.

Ніковський, Андрій Васильович (1885–1942), політик, літературознавець та мовознавець, літературний критик, журналіст.

Німецька мова, мова германської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Німчук, Василь Васильович (1933–2017), мовознавець, фахівець з історії української літературної мови, член-кореспондент НАН України (1990).

Нідерландська мова, мова германської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Нітш, Казимир (1874–1958), мовознавець-славіст, один із засновників краківської школи мовознавців, дійсний член НТШ (1937).

Новий алфавіт, див. Яналіф.

Новогрецька мова, мова індоєвропейської сім'ї, державна мова Греції і Кіпру.

Ногайська мова, мова тюркської сім'ї мов.

Номінатив, див. Називний відмінок.

Номінативний лад, лад мов, речення у яких мають винятково або переважно номінативну будову.

Номінація, процес творення мовних одиниць, що виконують функцію називання предметів і явищ дійсності (номінації).

Норвезька мова, мова германської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Норма мовна, загальноприйнята або формально санкціонована сукупність мовних засобів і правил літературної мови.

Носій мови, представник певної соціокультурної і мовної спільноти, який володіє нормами цієї мови, активно послуговується мовою в різних сферах спілкування.

Носові голосні, голосні звуки, що утворюються шляхом спрямування потоку повітря через ніс.

Ностратичні мови, гіпотетична макросім'я мов, що об'єднує алтайську макросім'ю, уральську надсім'ю (визначається як сім'я або макросім'я), а також афразійську, дравидську, індоєвропейську й картвельську сім'ї мов.

О, дев'ятнадцята літера української абетки, присутня в інших кирилических алфавітах.

Об'єкт (мовознавство), 1) додаток; 2) семантична категорія синтаксису, що стосується назв предметів або істот, на які спрямовано дію, процес або стан, звичайно виражені дієсловом.

Обставина, другорядний член речення, який пояснює слово зі значенням дії або ознаки, виражає якісно означальну характеристику дії, стану чи позначає, за яких обставин відбувається дія, вказує на спосіб, міру або ступінь вияву дії або ознаки.

Огамічне письмо, алфавітна писемність, що була поширена на території Ірландії і Великобританії і використовувалась для написів давньоірландською і піктською мовами.

Огден, Чарлз Кей (1889–1957), письменник, філософ, лінгвіст, творець міжнародної штучної мови бейзік-інгліш.

Огієнко, Іван Іванович (митрополит Іларіон) (1882-1972), український релігійний діяч, мовознавець, культуролог, дійсний член НТШ.

Огоновський, Омелян Михайлович (1833–1894) мовознавець та літературознавець, письменник, дійсний член НТШ (1923).

Огузькі мови, група мов тюркської мовної сім'ї.

Одиниці мови, див. Мовні одиниці.

Однина, граматична категорія притаманна деяким самостійним частинам мови, яка позначає одиничність предметів і знаходить своє вираження у відповідних граматичних формах.

Одномовні словники, вид лмовних словників, до якого належать тлумачні, діалектні, історичні, етимологічні, синонімічні, фразеологічні, орфографічні, орфоепічні, частотні, зворотні, словотвірні, морфемні, ідеографічні словники, а також словники асоціативних норм, правильності мовлення, омонімів, антонімів, мови письменників, іншомовних слів та неологізмів.

Ожегов, Сергій Іванович (1900–1964), російський мовознавець, упорядник «Тлумачного словника російської мови».

Означення, другорядний член речення, що вказує на ознаку, якість, властивість предмета і підпорядковується іменнику. О. поділяються на узгоджені і неузгоджені.

Оказіоналізм, слово або мовний зворот, що не відповідають загальноприйнятому вживанню і відображають індивідуальний смак мовця, індивідуальну словотворчість.

Океанійські мови, частина східної підгілки малайсько-полінезійської гілки австронезійської мовної сім'ї, поширена в районах Океанії на схід від Маріанських островів.

Оксиморон, мовна фігура, що полягає в поєднанні змістово непокєднаних слів.

Окситанська (провансальська) мова, мова галло-романської підгрупи романської групи індоєвропейської сім'ї мов, поширена на півдні Франції, а також в Альпійській Італії.

Олесницький, Яким Олексійович (1842–1907), гебраїст, мовознавець, археолог, викладач курсів біблійної археології та давньоєврейської мови у Київській духовній академії.

Омографи, слова, що мають однакове написання, але різне значення.

Омоніми, слова, що звучать однаково, але мають різне значення.

Омонімія, звуковий збіг двох або більше мовних одиниць, семантично між собою не пов'язаних.

Онацький, Євген Дементійович (1894–1979), лексикограф, журналіст.

Ономасіологія, 1) теорія номінації, а також описання принципів конкретних найменувань у певній мові; 2) розділ лексикології, покликаний вивчати словниковий склад мови, його номінативні засоби, типи словникових одиниць мови, способи номінації.

Ономастика, ономатологія, 1) розділ мовознавства, що вивчає власні імена, їх виникнення, розвиток, функціонування в мові.

Ономатопея, звуконаслідування, а також словоутворення шляхом звуконаслідування живої і неживої природи.

Опозиції мовні, відмінності між одиницями виразу, які визначають відмінність у змісті.

ОПОЯЗ, «Товариство з вивчення поетичної мови», неформальне наукове об'єднання російських мово- і літературознавців.

Орхоно-снисейських написів мова, мова давньотюркських епіграфічних пам'яток, знайдених у Монголії, Східному Туркестані і в басейні річки Єнісей.

Орудний відмінок, відмінок, який відповідає на запитання «Ким? Чим?».

Орфографія, сукупність норм правопису певної мови.

Орфоепія, сукупність норм вимови у певній мові.

Осетинська мова, мова іранської групи індоєвропейських мов.

Основа, частина словоформи, яка є носієм лексичного значення слова (усі частини слова крім флексії).

Основоскладання, спосіб словотвору, що полягає у складанні двох або більше основ слів.

Особа, категорія дієслова, що позначає суб'єкта дії.

Остін, Джон (1911–1960), філософ аналітичного напрямку, лінгвіст, автор теорії повсякденного мовлення.

Офіційна мова, мова, офіційний статус якої встановлено законодавством певної держави або нормативними актами регіону.

П, двадцята літера української абетки, представлена і в інших кириличних алфавітах.

Павловський, Олексій Павлович (1773–1826), мовознавець, письменник, автор першої граматики розмовної української мови.

Палаталізація, набуття м'якості приголосними звуками.

Палеоазійські мови, умовно об'єднана група неспоріднених або віддалено споріднених мов Північного Сибіру, Північно-Східної Азії і арктичної частини Північної Америки (єнісейська, ескімоська, чукотсько-камчатська і юкагірська сім'ї мов і окремі мови-ізоляти).

Палеографія, дисципліна на межі мовознавства й історії, предметом якої є історія письма.

Панджабі, мова індійської групи індоевропейської сім'ї мов.

Паніні (бл. 5 ст. до н. е.), грамастик, засновник граматики санскриту, автор найдавнішої праці з граматики «Аштадг'яї» – класичного взірця системного підходу до мови.

Панькевич, Іван Артемович (1887–1958), мовознавець, етнограф, педагог, дійсний член НТШ (1923).

Папуаські мови, умовний термін на позначення мовних сімей і мов-ізолятів корінного населення острова Нова Гвінея.

Парадигма словозмінна, послідовний ряд змінних форм певної лексеми, що відбиває всі її можливі граматичні значення.

Паризьке лінгвістичне товариство, об'єднання науковців, засноване 1864 р.

Пароніми, схожі за звучанням, але різні за значенням слова.

Паронімія, сукупність паронімів.

Пастрнек, Франтішек (1853–1940), мовознавець-славіст, дійсний член НТШ (1923).

Патронім, власна назва особи, утворена від імені батька.

Пацієнс, об'єкт дії в реченні.

Пенутіанські мови, сім'я мов корінного населення Північної Америки.

Переносне значення слова, вторинне, неосновне значення слова.

Перехідності–неперехідності категорія, категорія дієслова, що передбачає здатність/нездатність дієслова здійснювати керування додатком.

Перифраз, стилістичний прийом, що полягає у використанні переносного значення слів для опису предметів, явищ або дій.

Період, велика синтаксична одиниця, що має єдиний зміст.

Перфект, форма дієслів, що передбачає завершеність дії.

Писемність, знакова система, створена для фіксації й передачі інформації шляхом нанесення спеціальних позначень на будь-яку поверхню.

Письмо, див. Писемність.

Південногерманські мови, підгрупа мов германської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Південносемітські мови, група мов у складі семітської сім'ї мов.

Південнослов'янські мови, підгрупа мов слов'янської групи індоєвропейської сім'ї.

Півторак, Григорій Петрович (1935), мовознавець, академік НАН України (2009).

Півустав, різновид кириличної графіки, що побутував у пізньому середньовіччі й ранньому новому часі.

Піджин, різновид мов із простою граматичною системою і лексичним складом, що розвиваються внаслідок побутування певної мови в багатомовному оточенні і її модифікації під впливом інших мов.

Підмет, самостійна частина мови, що позначає суб'єкта дії.

Підрядність, різновид синтаксичного зв'язку, що полягає в підпорядкуванні однієї частини складного речення іншій.

Піккіо, Рікардо (1923–2011), лінгвіст-славіст.

Піктографія, зародковий етап розвитку писемності, проміжний між малюнками і ієрогліфічним письмом.

Плеоназм, надмірність виражальних засобів.

Плюсквамперфект, див. Давноминулий час.

Повноголосся, фонетичне явище у східнослов'янських мовах, що виникло внаслідок занепаду редукованих голосних.

Погодін, Михайло Петрович (1800–1875), мовознавець, літературознавець.

Полабські мови, підгрупа мертвих західнослов'янських мов, що побутували на захід від річки Лаби/Ельби.

Поліванов, Євген Дмитрович (1891–1938), лінгвіст-сходознавець, японіст, один з основоположників радянської соціолінгвістики та історичної фонології, один із засновників ОПОЯЗу.

Полівка, Їржі (1858–1933), мовознавець-славіст, іноземний член ВУАН (1924), дійсний член НТШ (1914).

Полілог, мовний акт за участю більш ніж двох осіб.

Полісемія, наявність у слова кількох лексичних значень.

Полісинтетичні мови, мови мови, в основі граматичної будови яких лежить інкорпорація.

Половецька мова, мертва мова тюркської сім'ї мов.

Польська мова, мова західнослов'янської підгрупи слов'янської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Порівняльно-історичне мовознавство, галузь мовознавства, що вивчає споріднені мови за допомогою порівняльно-історичного методу.

Португальська мова, мова романської групи індевропейської сім'ї мов.

Порядок слів, характер розташування слів у реченні, властивий певній мові.

Постійний міжнародний комітет лінгвістів, міжнародна організація лінгвістів, створена 1928 р.

Постфікс, афікс, який стоїть у слові чи словоформі після кореня.

Потебня, Олександр Опанасович (1835–1891), мовознавець, філософ, фольклорист, етнограф, літературознавець, педагог, основоположник Харківської лінгвістичної школи, член-кореспондент Петербурзької АН (1875).

Потт, Август Фрідріх (1802–1887), мовознавець, один із засновників сучасної індоєвропейістики, автор першого обґрунтування етимології слів за допомогою фонетичних законів.

Походження мови гіпотези, див. Мова.

Правопис, див. Орфографія.

Празький лінгвістичний гурток, неформальне об'єднання дослідників сер. 20 ст., яке здійснило значний внесок у розвиток структурної лінгвістики.

Праїндоевропейська мова, реконструйована прामова індоєвропейських мов.

Пракрити, стадія розвитку індійських мов індоєвропейської сім'ї, проміжна між давньоіндійськими мовами й новими індійськими мовами.

Прамова, мова, діалекти якої стали основою для формування інших мов.

Праслов'янська мова, реконструйована прामова слов'янських мов.

Предикат, твердження, сказане про суб'єкта.

Префікс, словотвірна або формотворча морфема, що передує кореню.

Приголосні звуки, клас звуків, що протиставляються голосним.

Природні мови, людські мови як природний засіб думки й засіб спілкування на відміну від штучно створених допоміжних мов.

Прикметник, яка виражає ознаку предмета.

Прийменник, службова частина мови, яка виражає відношення між словами в реченні.

Прислівник, незмінна самостійна частина мови, яка виражає виражає ознаку дії, стан предмета або ознаку якості.

Присудок, самостійна частина мови, що позначає дію або стан суб'єкта.

Просодія, фонетичні засоби мови (силовий наголос, довгота голосного, тон тощо).

Просте речення, речення, що має одну предикативну основу.

Протеза, додатковий приголосний на абсолютному початку слова.

Протосинайське письмо, недешифрована писемність епіграфічних пам'яток, відкритих на Синайському півострові.

Професіоналізми, слова і сталі вирази, властиві носіям певної професії.

Профіат Дуран (Ісаак бен Мойсей га-Леві) (бл. 1350 – бл. 1415), юдейський філософ, талмудист, лінгвіст, лікар.

Пруська мова, див. Давньопруська мова.

Пряма мова, спосіб передачі чужого мовлення шляхом дослівного цитування.

Психолінгвістика, наукова дисципліна на межі між лінгвістикою й мовознавством, предметом якої є психологічні процеси мовлення і сприйняття мови і їхній узаємозв'язок із власне мовними явищами.

Пунктуація, 1) система правил уживання розділових знаків у тексті; 3) розділові знаки взагалі.

Пуризм, прагнення до максимально можливого очищення мови від іншомовних нашарувань на лексичному, граматичному й фонетичному рівнях.

Путунхуа, див. Китайська мова.

Пушту, мова іранської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Р, двадцять перша літера української абетки, присутня в інших кириличних алфавітах.

Редукція звуків, зміна у вимові звуків, що полягає у зменшенні їхньої тривалості чи сили вимови.

Реконструкція мовна, у порівняльно-історичному мовознавстві — відтворення не зафіксованих письмово мовних форм.

Редуплікація (в мовознавстві), подвоєння складу на абсолютному початку слова або повторення всього слова.

Рема, компонент речення, який містить твердження або запитання про вихідний пункт повідомлення (тему).

Ретороманські мови, підгрупа романської групи індоєвропейської сім'ї мов, поширена у Швейцарії та на півночі Італії.

Речення, синтаксична конструкція, що виражає завершену думку і є граматичним і інтонаційним цілим.

Рижський (Ризький), Іван Степанович (1759–1811), філософ, логік і мовознавець, перший ректор (1805–1811) Харківського університету.

Ріве, Поль (1876–1958), етнограф, антрополог, мовознавець, авторитет у галузі вивчення мов Південної Америки та Океанії.

Рід, граматична категорія, яка є умовним граматичним вираженням ознак статі або їхньої відсутності (як для істот, так і для неістот).

Ріттер, Павло Григорович (1872–1939), літературознавець, мовознавець-санскритолог та індоевропейець, перекладач.

Родовий відмінок, відмінок, який відповідає на запитання «Кого? Чого?».

Розвадовський, Ян Міхал Йордан (1867–1935), мовознавець, індоевропейець і славіст.

Розенберг, Оттон Оттович (1888–1919), буддолог, історик буддійської філософії, японознавець, лінгвіст.

Розмовна мова, форма побутування усної літературної мови або діалектів як засобу повсякденного спілкування.

Розов, Володимир Олексійович (1876–1940), мовознавець, дослідник українських грамот 14–15 ст.

Романістика, спільна назва групи наукових дисциплін, що вивчають мови, літератури й культури романських народів.

Романські мови, група мов у складі індоевропейської сім'ї мов, утворена внаслідок еволюції діалектів латинської мови.

Ромська мова (циганська мова), умовно об'єднана група діалектів мов ромів і синті, що належать до індійської групи індоевропейської сім'ї мов; під цією назвою функціонує кілька літературних мов.

Російська мова, мова східнослов'янської підгрупи слов'янської групи індоевропейської сім'ї мов.

Рудницький, Ярослав-Богдан (1910–1995), мовознавець, літературознавець, фольклорист.

Румунська мова, мова східної підгрупи романської групи індоевропейської сім'ї, державна мова Румунії.

Румейська мова, мова приазовських греків-румеїв, що сформувалася внаслідок еволюції кримських діалектів візантійської грецької мови.

Руни, давньогерманська писемність, що побутувала з пізньої античності до пізнього середньовіччя.

Руни угорські, середньовічна руноподібна писемність угорської мови.

Русанівський, Віталій Макарович (1931–2007), мовознавець-україніст, академік НАН України (1982).

Русинська мова, див. Мікромови слов'янські.

Русистика, сукупність мово- і літературознавчих дисциплін, що досліджують російську мову й літературу.

С, двадцять друга літера української абетки, присутня в інших кирилических алфавітах.

Саадія, гаон (882–942), мовознавець, поет, філософ, основоположник рабиністичної літератури та єврейської раціоналістичної філософії.

Саамська мова, мова фіно-угорської сім'ї, не входить до жодної її групи.

Самаритянське письмо, писемна система, сформована на базі палеоеврейської писемності (див. Єврейське письмо) без впливу квадратного письма.

Самоа, мова полінезійської групи малайсько-полінезійської гілки австронезійської мовної сім'ї.

Самодійські мови, мовна сім'я, яку об'єднують із фіно-угорськими мовами в уральську макросім'ю.

Санскрит, давньоіндійська літературна мова, входить до індійської групи індоевропейської сім'ї.

Сапаро, сім'я мов корінного населення Південної Америки.

Сардська мова, мова романської групи індоевропейської сім'ї.

Сахарські мови, сім'я мов, поширена в Центральній Африці.

Саянські мови, група мов у складі тюркської сім'ї.

Свенціцький, Іларіон Семенович (1876–1956), мовознавець, етнограф, літературознавець.

Сема, найменша одиниця змісту висловлювання.

Семантика, 1) наукова дисципліна, що досліджує зміст мови чи мовних одиниць; 2) сукупність змісту мови або її одиниць.

Семасіологія, наукова дисципліна, що досліджує семантику лексичних одиниць мови.

Семітські мови, сім'я мов, поширених у Західній Азії та Африці.

Семітологія, комплекс наукових дисциплін, що вивчають мови й літератури семітських народів.

Сепір, Едвард (1884–1939), мовознавець, етнограф, антрополог.

Сепіра–Ворфа гіпотеза, див. Лінгвістичної відносності гіпотеза.

Сербська мова, мова південнослов'янської підгрупи слов'янської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Серебрєнніков, Борис Олександрович (1915–1989), мовознавець, академік АН СРСР (1984).

Силабічна писемність, див. Складова писемність.

Силовий наголос, різновид наголосу, за якого наголошений голосний вимовляється з більшою силою виштовхування повітря.

Сингальська мова, мова індійської групи індоєвропейської сім'ї мов, офіційна мова Шри-Ланки.

Сингармонізм, тенденція до уніфікації фонетичного складу слова (зазвичай на рівні голосних звуків).

Синдхі, мова індійської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Синоніми, однакові за лексичним значенням слова.

Синтагма, група кількох слів, що являють синтаксичне ціле і є граматично й семантично пов'язаними.

Синтаксис, 1) граматична дисципліна, що досліджує будову словосполучень і речень; 2) сукупність засобів і правил формування словосполучень і речень окремої мови.

Синтетичні мови, мови, у яких граматичне значення синтезується з лексичним у межах слова (граматичне значення виражається за допомогою флексій, формотворчих афіксів, чергування звуків і суплетивізму).

Синхронія, стан і вивчення мови (або будь-якої іншої системи знаків) з погляду її складових частин, що існують в один період часу.

Синявський, Олекса Наумович (1887–1937), мовознавець.

Сирійське письмо, система писемності, що сформувалася на основі фінікійського письма, сучасний варіант використовується в айсорській мові.

Сімович, Василь Іванович (1880–1944), мовознавець, дійсний член НТШ (1923).

Сім'я мов, рівень спорідненості мов, що походять від однієї прамови.

Сіно-тибетські мови, див. Китайсько-тибетські мови.

Сінологія, див. Китаїстика.

Сіу мови, сіу-катавбанські мови, сім'я мов корінного населення Північної Америки.

Скандинавські (північногерманські мови) мови, підгрупа мов германської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Склад, фонетична одиниця, що складається зі звуків, які відзначаються артикуляційною єдністю.

Складне речення, речення, що має дві або більше предикативні основи.

Складнопідрядне речення, див. Складне речення.

Складносурядне речення, див. Складне речення.

Складова писемність, писемні системи, у яких окремий знак відповідає складу мови.

Скляренко, Віталій Григорович (1937–2020), мовознавець, академік НАН України (2003).

Славістика, комплекс наукових дисциплін, предметом яких є мови й літератури слов'янських народів.

Сленг, 1) див. Арго; 2) розмовна мова з широким застосуванням жаргонізмів.

Словацька мова, мова західнослов'янської підгрупи слов'янської групи індоєвропейської сім'ї.

Словенська мова, мова південнослов'янської підгрупи слов'янської групи індоєвропейської сім'ї.

Словник, довідник, статті у якому про окремі слова або явища розташовано в алфавітному порядку.

Слово, найменша самостійна одиниця мови; основна одиниця, що володіє лексичним значенням.

Словозміна, парадигма змінних словоформ кожного слова.

Словоскладання, див. Основоскладання.

Словосполучення, синтаксична одиниця, що складається з двох або більше граматично пов'язаних слів.

Словотворення, процес творення слів.

Словоформа, слово в одній із його граматично можливих форм.

Слов'янські мови, група мов у складі індоєвропейської мовної сім'ї.

Службові слова, неповнозначні слова, що позначають граматичні зв'язки між повнозначними словами або синтаксичними одиницями.

Смаль-Стоцький, Роман Степанович (1893–1969), мовознавець, політик, дипломат, дійсний член НТШ (1934).

Смаль-Стоцький, Степан Йосипович (1859–1938), мовознавець, педагог, громадський діяч, академік НАН України (1918), дійсний член НТШ (1899).

(Смотрицький), Мелетій, див. Мелетій (Смотрицький).

Соболевський, Олексій Іванович (1857–1929), мово- і літературознавець.

Согдійська мова, мертва мова іранської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Соссюр, Фердинанд де, мовознавець, філософ, один із основоположників сучасної лінгвістики, засновник структуралізму.

Соціолект, різновид мови, що побутує в певній соціальній групі.

Соціолінгвістика, міждисциплінарний напрям на межі між лінгвістикою, соціологією й етнологією.

Співак, Ілля Григорович (1890–1950), мовознавець, член-кореспондент АН УРСР (1939).

Сполучник, клас службових слів, що показують синтаксичний зв'язок між словами й реченнями.

Спорідненість мовна, спільні риси двох або більше мов, викликані їхнім походженням від спільного предка (прамови).

Спосіб, граматична категорія дієслова, яка виявляє відношення дії до дійсності (дійсний, умовний і наказовий способи).

Спрощення (у мовознавстві), фонетичний процес, що полягає у випаданні окремих приголосних у складних для вимови сполученнях звуків.

Ставицька, Леся Олексіївна (1962–2010), мовознавець, дослідниця експресивної лексики, соціолінгвістка

Стадіальності розвитку мов теорія, теорія, згідно з якою типи мов за типологічною класифікацією являють собою різні стадії розвитку мов.

Старослов'янізми, див. Запозичені слова.

Старослов'янська мова, мертва літературна мова південнослов'янської підгрупи слов'янської групи індоєвропейської сім'ї, перша літературна мова слов'ян. Див. Церковнослов'янська мова.

Старостін, Сергій Анатолійович (1953–2005), мовознавець, фахівець із загального мовознавства.

Стеблін-Каменський, Михайло Іванович (1903–1981), філолог-скандинавіст, мово- й літературознавець.

Стефані, Лудольф (1816–1887), археолог, культуролог, мовознавець, мандрівник.

Стилістика, розділ мовознавства, предметом якого є стилі мови.

Стиль мови, різновид мови, що використовується в певних соціальних ситуаціях (розмовний стиль, діловий стиль тощо).

Структура мови, спосіб організації мовної системи, її внутрішня будова.

Структурна лінгвістика, напрям у лінгвістиці, який розглядає елементи мови як її структурні одиниці.

Студинський, Кирило Йосипович (1868–1941), мовознавець, літературознавець.

Ступінь порівняння, граматична категорія, що визначає ступінь вираження ознаки і виражається за допомогою спеціальних суфіксів і префіксів (в українській — у прикметників і дієприкметників).

Суахілі, мова групи банту нігеро-конголезької сім'ї, поширена у Східній і Центральній Африці, виконує роль мови міжнародного спілкування в низці країн Африки.

Субстантивация, процес набуття ознак іменника іншими сленами мови.

Субстрат мовний, факти і явища, запозичені поширеною на певній території мовою з мови, яка раніше побутувала на цій території.

Суперстрат мовний, факти і явища, накладені мовою нового населення певної території на мову населення яке населяло цю територію раніше.

Супін, віддієслівний іменник, позначувана яким дія є метою руху або попередньої дії.

Суржик, розмовна назва соціолектів або особистих мовних ідіомів, що являють собою суміш елементів української й російської мов.

Сурядність, тип синтаксичного зв'язку між частинами складного речення, за якого жодна частина не є головною.

Суфікс, словотвірна або формотворча морфема, що розташована після кореня.

Сухомлинов, Михайло Іванович (1828–1901), мовознавець, літературознавець, академік Петербурзької АН (1876).

Східногерманські мови, підгрупа мов у складі германської групи індоєвропейської сім'ї.

Східнороманські мови, підгрупа мов у складі романської групи індоєвропейської сім'ї.

Східносемітські мови, група мов у складі семітської сім'ї мов.

Східнослов'янські мови, підгрупа мов слов'янської групи індоєвропейської сім'ї.

Сюй Шень (бл. 58 – бл. 147), філософ, лексикограф, укладач першого словника ієрогліфів, політичний діяч.

Т, двадцять третя літера української абетки, присутня в інших кирилических алфавітах.

Таджицька мова, мова південно-західної групи іранської гілки індоєвропейської мовної сім'ї, поширена у Таджикистані, Узбекистані, частково у Киргизстані, Казахстані, на півночі Афганістану та в Ірані.

Тємні мови, різновиди арго, що використовуються певними соціальними групами з метою уникнення розуміння змісту розмови нечленами відповідної групи.

Тайська мова, мова тайської сім'ї, поширена на території Таїланду, що обслуговує всі сфери суспільного життя і ЗМІ та є мовою міжнаціонального спілкування, офіційна мова Таїланду.

Тамільська мова, мова південної групи дравідійської мовної сім'ї, поширена на півдні Індії, у Шрі-Ланці, країнах Південно-Східної Азії, Малайзії, Сингапурі, в Індонезії, країнах Екваторіальної та Південної Африки, Вест-Індії та Центральної Америки.

Тангутська мова, мова тибето-бірманської групи китайсько-тибетської сім'ї мов.

Тасманійські мови, близькоспоріднені мови корінного населення острова Тасманія.

Татарська мова, мова кипчацької групи тюрської мовної сім'ї.

Татська мова, мова південно-західної групи іранських мов.

Тезаурус, 1) одномовний (тлумачний або тематичний) словник, який прагне максимально охопити лексику даної мови; 2) словник з певної галузі знань, сформований за тематичним принципом, в якому показано семантичні відношення між лексичними одиницями.

Тексту категорія, кваліфікаційна (типологічна) ознака, притаманна усім мовленнєвим витворам.

Тексту структура, сукупність одиниць тексту та зв'язків між ними.

Тексту теорія, філологічна дисципліна, що виникла у 2-й пол. 20 ст. на перетині текстології, лінгвістики тексту, поетики, риторики, прагматики, семіотики і герменевтики.

Телугу, мова дравидської сім'ї мов, офіційна мова штату Андхра-Прадеш в Індії.

Тема, 1) вербально (словесно) оформлена назва фрагмента реального, псевдореального чи ірреального світу, описаного в повідомленні; 2) частина сентенції, в якій подана відома інформація.

Темп мовлення, швидкість, з якою вимовляють мовні елементи за певний відрізок часу.

Тенішев, Едхям Рахімович (1921–2004), мовознавець-тюрколог, член-кореспондент АН СРСР (1984).

Теперішній час, час дієслова, що позначає виконання діє одночасно з актом мовлення.

Термін, слово або словосполучення, що позначає поняття з певної наукової дисципліни або професії.

Тибето-бірманські мови, одна з двох гілок китайсько-тибетської мовної сім'ї, поширеної у М'янмі, Китаї, Індії, Непалі.

Тибетська мова, мова тибето-бірманської гілки китайсько-тибетської мовної сім'ї.

Термінологія, термінознавство, 1) система термінів певної галузі науки, техніки, мистецтва, життя або сукупність усіх термінів певної мови; 2) розділ лексикографії, що досліджує терміни різних галузей знань.

Тигринья, мова ефіосемітської групи семітської сім'ї мов, офіційна мова Еритреї.

Тимківський, Ілля Федорович (1773–1853), правознавець, мовознавець, педагог, один із засновників (1804) та викладач (1804–1811) Харківського університету.

Тимченко, Євген Костянтинович (1866–1948), мовознавець-україніст, перекладач, член-кореспондент АН СРСР (1929), дійсний член НТШ (1914).

Типологічна класифікація мов, див. Типологічне мовознавство.

Типологічне мовознавство, порівняльне вивчення структурних і функціональних властивостей мов, незалежно від характеру генетичних відношень між ними.

Титло, надрядковий знак у кирилиці на позначення скорочення.

Тищенко, Костянтин Миколайович (1941), мовознавець, педагог, фахівець із загального мовознавства.

Ткаченко, Орест Борисович (1925), мовознавець, фахівець із загального мовознавства та соціолінгвістики, дослідник історичного функціонування мов у суспільстві, член-кореспондент НАН України (1995).

Товариство класичних студій, об'єднання дослідників давньогрецької латинської мов, античної культури й літератур, засноване 1869 р. (як Американська філологічна асоціація (сучасна назва з 2013)).

Ток-пісін, неомеланзійська мова, новогвінейський піджин, меланезійський піджин, креолізований піджин, одна з офіційних мов Папуа – Нової Гвінеї.

Тон, акустичний компонент голосних звуків, що сприймається як його мелодична ознака.

Тонга, мова полінезійської групи малайсько-полінезійської гілки австронезійської мовної сім'ї.

Топонім, власна назва, що позначає географічний об'єкт.

Топоніміка, наукова дисципліна, що вивчає топоніми.

Тохарські мови, група індоєвропейських мов, що включає мертві мови «тохарська А» і «тохарська Б» (інші назви – карашарська, або агнеанська, і кучанська), що були поширені у Східному Туркестані.

Транскрипція у лінгвістиці, 1) спеціальний точний запис усного мовлення за допомогою відповідної системи знаків з науково-лінгвістичною метою; 2) система знаків, яку використовують для такого запису.

Транскрипція фонетична міжнародна, спосіб запису мовлення для науково-мовознавчих потреб.

Транслітерація, система передачі слів однієї мови графічними засобами іншої.

Триграф, складний письмовий знак, що складається з трьох букв і використовується для позначення на письмі фонем та їхніх основних варіантів.

Трифтонг, голосний звук, що складається з трьох звуків-елементів, які вимовляються за одну артикуляцію.

Трубачов, Олег Миколайович (1930–2002), мовознавець, академік Російської АН (1992).

Трубецькой, Микола Сергійович (1890–1938), лінгвіст, історик, культуролог, етносоціолог, один із основоположників євразійства.

Трьох стилів теорія, три стилі, теорія, обґрунтована в античних поетиках та риториках, згідно з якою в літературній мові є три стилі: високий, середній та низький.

Тувинська мова, мова тюркської мовної сім'ї.

Тукано мови, сім'я мов корінного населення Південної Америки.

Тунгусо-манчжурські мови, сім'я мов, поширена у Східній Азії.

Тупі-гуарані мови, сім'я мов, поширена в Південній Америці.

Турецька мова, мова огузької тюркської мовної сім'ї.

Туркменська мова, мова огузької групи тюркської мовної сім'ї.

Тюркські мови, сім'я близькоспоріднених мов, поширена у Західній, Центральній і Північній Азії і частково у Східній Європі.

У, двадцять четверта літера української абетки, присутня в інших кириличних алфавітах.

Угаритська мова, мертва мова семітської сім'ї мов.

Угаритське письмо, див. Клинопис.

Угорська мова, мова угорської групи фіноугорської сім'ї, державна мова Угорщини.

Угорські мови, група у складі фіноугорської сім'ї.

Удинська мова, мова лезгінської групи нахсько-дагестанської мовної сім'ї.

Удмуртська мова, мова фінської групи фіноугорської сім'ї.

Ужевич, Іван Петрович (1 пол. 17 ст.), граматик, автор першої граматики староукраїнської/старобілоруської мови.

Узбецька мова, мова тюркської сім'ї, державна мова Узбекистану.

Узгодження, різновид підрядного зв'язку, за якого форма залежного слова збігається з формою головного.

Узус, загальноновживана форма певної мовної одиниці (іноді не збігається з мовною нормою).

Уйгурська мова, мова тюркської сім'ї мов, поширена в Китаї, Казахстані, Киргизстані, Узбекистані й Туркменістані.

Уйгурське письмо, писемна система, що використовувалася уйгурами й іншими народами в середньовіччі й ранній новий час, стала основою для формування маньчжурської й монгольської писемностей.

Умбрська мова, див. Італійські мови.

Україністика, комплексна наукова дисципліна, предметом якої є українська мова, література, культура, а також історія України.

Українська мова, мова східнослов'янської підгрупи слов'янської групи індоєвропейської сім'ї.

Української мови інститут НАН України, наукова установа, заснована 1991 р.

Улашин, Генрик (1874–1956), мовознавець-славіст, дійсний член НТШ (1933).

Умлаут, 1) зміна тембру голосних у певних позиціях у германських мовах (як правило, у формі зміни голосного заднього ряду на голосний переднього ряду); 2) діакритичний знак на позначення цієї зміни.

Універсалії мовні, явища, властиві всім мовам або більшості з них.

Урартська мова, мертва мова урарту-хурритської сім'ї мов.

Урумська мова, мова приазовьких тюркомовних греків-урумів, належить до тюркської сім'ї, може розглядатися як етнолект у складі кримськотатарської мови.

Устав, різновид кириличної графіки, що побутував у середньовіччі.

Ушаков, Дмитро Миколайович (1873–1942), мовознавець, лексикограф.

Ф, двадцять п'ята літера української абетки, присутня в інших кириличних алфавітах.

Фавр де Вожла, Клод (1585–1650), мовознавець, один з основоположників французького мовознавства.

Фань Ічжи (Фан Мічжи, Маньгун) (1611–1671), філософ, мовознавець, вчений-енциклопедист, релігійний діяч.

Фарерська мова, мова германської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Фарсі, мова іранської групи індоєвропейської сім'ї, державна мова Ірану.

Фасмер, Макс (1886–1962), мовознавець, славіст, етимолог, дійсний член НТШ (1923).

Фіджі, мова океанійської групи малайсько-полінезійської гілки австронезійської мовної сім'ї, поширена на островах Фіджі.

Філологія, збірна назва мово- і літературознавчих наукових дисциплін.

Фінікійська мова, мертва мова семітської сім'ї.

Фінікійське письмо, консонантна писемність фінікійської мови, яка стала основою для більшості сучасних писемних систем.

Фінська мова, мова фінської групи фіноугорської сім'ї.

Фінські мови, група у складі фіно-угорської сім'ї.

Філологічне товариство (Лондонське філологічне товариство), одне з найдавніших наукових товариств лінгвістів у світі, засноване 1792 і відновлене 1842 р. в Лондоні.

Фіно-угорське товариство, міжнародне об'єднання фіно-унгаристів, засноване 1883 р.

Флексія, див. Закінчення.

Флективні мови, мови, у яких граматичні значення передаються за допомогою афіксів, зокрема флексій.

Фонема, абстрактне вираження звуку, основна одиниця фонетичної будови мови.

Фонетика, мовознавча дисципліна, предметом якої є звуковий склад мови.

Фонетичні закони, закономірності збереження або регулярної зміни звуків мови в певних позиціях.

Фонологія, мовознавча дисципліна, предметом якої є фонемі мови.

Фортунатов, Пилип Федорович (1848–1914), мовознавець, член Петербурзької АН (1902).

Фраза, висловлювання, що становить інтонаційну чи смислову єдність; речення.

Фразеологізм, стале словосполучення.

Фразеологія, 1) мовознавча дисципліна, предметом якої є фразеологізми; 2) Сукупність фразеологізмів певної мови.

Французька мова, мова романської групи індоєвропейської сім'ї.

Фризська мова, мова германської групи індоєвропейської сім'ї.

Функції мови, ролі, які виконує мова під час її застосування.

Х, двадцять шоста літера української абетки, присутня в інших кирилических алфавітах.

Хакаська мова, мова тюркської сім'ї.

Хакаські мови, група мов у складі тюркської сім'ї.

Халанський, Михайло Гордійович (1857–1910), фольклорист, мовознавець.

Хангиль, див. Корейське письмо.

Хантийська мова, мова угорської групи фіно-угорської сім'ї.

Ханча, див. Корейське письмо.

Харківська мовознавча школа, напрям у лінгвістичній думці, що сформувався в колі дослідників Харківського університету у 19 ст.

Хауса, мова чадської групи афразійської сім'ї мов, поширена в Західній і Центральній Азії.

Хетто-лувійські мови, група мертвих мов індоєвропейської сім'ї.

Хеттська мова, мертва мова хетто-лувійської групи індоєвропейської сім'ї мов, найдавніша писемно зафіксована індоєвропейська мова.

Хірагана, різновид японського складового письма.

Хішам, ібн (Абу Мухаммад Абд аль-Малік ібн Хішам аль-Хім'ярі) (?–833 або 834), історик, мовознавець, фахівець з генеалогії.

Хозарська мова, мертва мова тюркської сім'ї.

Хомський, Ноам (нар. 1928), лінгвіст, філософ, представник аналітичної філософії, літератор, громадський діяч.

Хорватська мова, мова південнослов'янської підгрупи слов'янської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Хорезмська мова, мертва мова іранської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Хурритська мова, мертва мова урарту-хурритської сім'ї мов.

Ц, двадцять сьома літера української абетки, присутня в інших кириличних алфавітах.

Церковнослов'янська мова, стадія розвитку старослов'янської мови як мертвої мови, під час якої воона використовується винятково як мова богослужінь.

Цекання, заміна м'якого [т'] звуком [ц], характерна для білоруської (у ній є літературною нормою), окремих діалектів української й російської мов.

Цивільний шрифт, реформований шрифт кирилиці, запроваджений для російської мови Петром І на початку 18 ст.; лежить в основи всіх сучасних кирилических абеток.

Циркумфлекс, різновид складного тонічного наголосу або особливої інтонації вимови голосних.

Ч, двадцять восьма літера української абетки, присутня в інших кирилических алфавітах.

Чагатайська мова, мова тюркської сім'ї мов.

Чадські мови, сім'я мов, поширена в Африці.

Чапля, Василь Кирилович (1900–1990), український письменник, драматург, літературознавець, мовознавець, критик, редактор, дійсний член УВАН та НТШ.

Час дієслова, категорія дієслова, що позначає час виконання дії відносно з актом мовлення.

Частини мови, класи слів, що виокремлюють відповідно до їхньої граматичної ролі в реченні та значеннєвих ознак.

Частка, незмінюване службове слово, що передає комунікативний статус вислову або ставлення мовця до контексту.

Чергування, регулярні заміни звуків іншими звуками в певних позиціях.

Черторизька, Тетяна Купріянівна (1919–2013), мовознавець.

Чеська мова, мова західнослов'янської підгрупи слов'янської групи індоєвропейської сім'ї мов.

Чеченська мова, мова вайнахської групи нахсько-дагестанської сім'ї мов.

Чжуанська мова, мова тайської групи китайсько-тибетської сім'ї мов.

Чжурчженське письмо, ієрогліфічна писемність чжурчженської мови, створена ос основі китайського письма.

Чижевський, Дмитро Іванович (1894–1977), учений-енциклопедист; культуролог-славіст, філософ, літературознавець, релігієзнавець, лінгвіст, дійсний член НТШ (1935).

Чиказьке лінгвістичне товариство, студентське наукове товариство в Чикаго, засноване у 1920-х–1930-х (неформально), остаточно інституціоналізоване 1965 р.

Чикобава, Арнольд (1898–1985), мовознавець, кавказознавець, академік АН Грузинської РСР (1941).

Числівник, клас повнозначних слів, що позначають кількість або порядок.

Число, граматична категорія, що виражає кількісну характеристику означуваних предметів.

Чібчанські мови, сім'я мов корінного населення Південної Америки.

Члени речення, виражені повнозначними словами або словосполученнями структурні компоненти речення.

Чомські, Ноам, див. Хомський, Ноам.

Чопей, Ласло (1856–1934), мовознавець і педагог, автор підручників для українських шкіл Закарпаття.

Чорногорська мова, новокодифікована мова південнослов'янської підгрупи слов'янської групи індоевропейської сім'ї мов.

Чуваська мова, мова тюркської сім'ї.

Чукотсько-камчатські мови, сім'я мов, яку івключають до умовної групи палеоазійських мов.

Ш, двадцять дев'ята літера української абетки, присутня в інших кириличних алфавітах.

Шампольйон, Жан-Франсуа (1790–1832), історик, лінгвіст, основоположник єгиптології.

Шанська мова, мова тайської групи китайсько-тибетської сім'ї мов.

Шаровольський, Іван Васильович (1876–1954), мовознавець, перекладач, фахівець з германської та романської філології.

Шахматов, Олексій Олександрович (1864–1920), мовознавець, літературознавець.

Шафарик, Павел Йозеф (1795–1861), лінгвіст, літературознавець, етнограф.

Шва, надкороткий голосний звук середнього ряду середнього підйому в низці мов.

Шведова, Наталія Юліївна (1916–2009), лінгвіст, академік РАН (1997).

Шведська мова, мова германської групи індоєвропейської сім'ї.

Шевельов, Юрій Володимирович (1908–2002), славіст-мовознавець, критик, літературознавець, іноземний член НАН України (1991), Національна премія України ім. Шевченка (2000).

Шейковський, Каленик Васильович (1835–1903), мовознавець, етнограф і видавець.

Шелудько, Дмитро Ілліч (1892–1954), дипломат, мовознавець, літературознавець, популяризатор української літератури в Болгарії.

Шембера, Алоїз Войтек (1807–1882), мовознавець, історик літератури, етнограф, діяч чеського національного відродження.

Широков, Володимир Анатолійович (1948), лінгвіст і лексикограф, академік НАН України (2012).

Шлейхер, Август (1821–1868), мовознавець, представник натуралістичного напрямку у мовознавстві.

Шмідт, Вільгельм (1868–1954), етнограф, антрополог, лінгвіст і богослов, один із засновників культурно-історичної школи в етнографії.

Шмідт, Йоганнес (1843–1901), мовознавець, автор теорії хвиль мовного розвитку.

Шобер, Станіслав (1879–1938), мовознавець та лексикограф, дійсний член НТШ (1933).

Шотландська мова, 1) мова кельтської групи індоєвропейської сім'ї мов, поширена в Шотландії; 2) мова германської групи індоєвропейської сім'ї мов, поширена в Шотландії.

Штейнталь, Гейманн (1823–1899), мовознавець, один із засновників психологічного напрямку у мовознавстві й теорії психології народів.

Штібер, Здислав (1903–1980), мовознавець.

Штіф, Наум Йонович (1879–1933), лінгвіст, дослідник мови їдиш.

Штучні мови (конланги), мови, свідомо створені людьми з чітко визначеною метою (науковою, суспільною, мистецькою тощо).

Шумерська мова, мертва мова, генетичну приналежність якї невізначено. Була поширена на Середньому Сході у 3–2 тис. до н. е. (у писемній формі — у 1 тис. до н. е.).

Шурмин, Юрій (1867–1937), мовознавець-славіст, дійсний член НТШ (1924).

Шухардт, Гуго (1842–1927), лінгвіст, фахівець з лінгвістичної компаративістики, креольських, романських та баскської мов.

Щ, тридцята літера української абетки, присутня в інших кириличних алфавітах.

Щерба, Лев Володимирович (1880–1944), лінгвіст світового рівня, один з основоположників першої розгорнутої теорії фонемі, академік АН СРСР (1943).

Ъ, тридцять перша літера української абетки, присутня в інших кириличних алфавітах.

Ю, тридцять друга літера української абетки, присутня в інших кириличних алфавітах.

Юто-ацтецькі мови, мовна сім'я корінного населення Північної Америки.

Я, тридцять третя літера української абетки, присутня в інших кириличних алфавітах.

Ягіч, Ватрослав (1838–1923), мовознавець, дійсний член НТШ (1903).

Якубинський, Лев Петрович (1892–1945), лінгвіст та літературознавець, один з основоположників соціолінгвістики.

Яналіф (новий алфавіт), графічні системи на основі латиниці, що розроблялися для тюркських та низки інших мов народів СРСР у 1920–1930-х рр.

Яванська мова, мова австронезійської сім'ї мов, поширена в Індонезії.

Язичіс, штучна макаронічна мова, що побутувала на Галичині у 19 – на поч. 20 ст.

Якобсон, Роман Осипович (1896–1982), лінгвіст і літературознавець, один з найбільш авторитетних лінгвістів 20 ст., один з основоположників структуралізму у мовознавстві та літературознавстві.

Якутська мова, мова тюркської сім'ї.

Якутські мови, група мов у складі тюркської сім'ї.

Японська мова, мова ізолят, частиною дослідників зарахована до алтайської макросім'ї мов.

Японське письмо, див. Хірагана; Катакана; Кандзі.

Японістика, комплексна наукова дисципліна, предметом якої є японська мова, література й культура.

Яфетична теорія, див. Марризм.

Наукове видання

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ

**З НАПРЯМУ
«ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ»
(МОВОЗНАВСТВО)**

За ред. д. і. н., проф.
Киридон Алли Миколаївни

Укладач
к. і. н. Гірік Сергій Іванович

Комп'ютерна верстка
Лисенко Андрій Олександрович

Підписано до друку 20.11.2020 р.
Формат 60×84/16. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 5.58.
Наклад 100 прим. Зам. № Е2012

ТОВ «ДІА»
03022, м. Київ, вул. Васильківська, 45
Тел./факс: +38 (044) 527-1615
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1149 від 12.12.2002 р.

